

HADITH

Uluslararası Hadis Araştırmaları Dergisi
International Journal of Hadith Researches
المجلة الدولية لأبحاث الحديث

Aralık / December / ديسمبر / 2022, 9: 96-130

‘Beş Şey Fıtrattandır’ Hadisinin İsnâd ve Metin Açısından Analizi

Analysis of the Ḥadīth 'Five Things are from Nature' in terms of Isnâd and Text

تحليل الحديث "خمس أشياء من الفطرة" من حيث الإسناد والمتن

Abdulahkim Ay

Dr. İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Malatya/Türkiye
Ph.D. Inonu University, Faculty of Theology, Malatya/Türkiye
a.hakimay47@hotmail.com

ORCID: orcid.org/0000-0001-9936-846X

Makale Bilgisi | Article Information

Makalenin Türü | Article Type: Arařtırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi | Received Date: 30.08.2022

Kabul Tarihi | Accepted Date: 22.12.2022

Yayın Tarihi | Published Date: 31.12.2022

Yayın Sezonu | Pub. Date Season: Aralık / December

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.7496354>

Atıf/Citation / اقتباس : Ay, Abdulhakim. “‘Beş Şey Fıtrattandır’ Hadisinin İsnâd ve Metin Açısından Analizi”. *HADITH* 9 (Aralık 2022), 96-130. <https://doi.org/10.5281/zenodo.7496354>.

Etik Beyan/Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur/It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited. **(Abdulahkim Ay)**

Yayıncı/Published by: Veysel Özdemir.

İntihal/Plagiarism: Bu makale, Turnitin yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir / This article has been scanned by Turnitin. No plagiarism detected / انتحال: تم فحص البحث بواسطة برنامج لأجل السرقة العلمية فلم يتم إيجاد أي سرقة علمية /

Bu makale Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisans (CC BY-NC) ile lisanslanmıştır / This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License (CC BY-NC).

web: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/hadith> | mail: hadith.researches@gmail.com

'Beş Şey Fitrattandır' Hadisinin İsnâd ve Metin Açısından Analizi

Dr. Abdulhakim Ay

Anahtar Kelimeler: Öz

Hadis İslâm dini temizliğe büyük bir önem vermiş ve onu fitratın gereği saymıştır. Bu bağlamda beden, elbise ve çevre temizliği konusunda bazı temel ilke ve kurallar belirlemiş, bunlara uyulması gerektiğini bildirmiştir. Bu çalışmamızda beden temizliği ile alakalı 'Beş şey fitrattandır' rivâyetinin isnâd ve metin açısından analizi yapılacaktır. Beden temizliğinin insanoğlunun aslı, yani fitrî bir özelliği olduğunu belirten ve bu konuda bazı kurallar koyan rivâyet, klasik hadis kaynaklarının çoğunda yer almıştır. Hadis iki farklı metin öbeğiyle merfû' ve mevku'f olarak iki şekilde nakledilmiştir. Söz konusu hadis ilk üç tabakada Zührî'ye kadar tek râvi tarafından nakledilmiş Zührî sonrası ise râvî sayısı artmıştır. Araştırmada birçok tariki olan rivâyetin önce isnâd analizi ardından metin tenkidi yapılmıştır. İsnâd analiziyle hadisin Hz. Peygamber'e (as) aidiyeti ve râvîlerin güvenilirlik açısından durumunun beyanı amaçlanmış, metin tenkidiyle de tarikler arasında çelişkilerin olup olmadığı ve hadisin lafızla mı yoksa mana ile mi rivâyet edildiği tespit edilmeye çalışılmıştır. Ayrıca fıkıh âlimlerinin bu rivâyet hakkındaki yaklaşımlarına kısaca değinilmiştir.

Analysis of the Ḥadīth 'Five Things are from Nature' in terms of Isnād and Text

Keywords:

Ḥadīth
Fitrah
Isnād
Matn
Criticism

Abstract

The religion of Islam attaches great importance to cleanliness and regards it as a necessity of nature. In this context, determined some basic principles and rules on body, dress and environmental cleaning and stated that they should be followed. In this study, the 'five things are from nature' narration related to body cleaning will be analyzed in terms of isnād and text. The narration stating that body cleanliness is an essential, that is, an innate feature of human beings and laying down some rules on this issue, took place in most of the classical ḥadīth sources. The ḥadīth was transmitted in two different ways as marfū' and mawqūf with two different texts. The ḥadīth in question was transmitted by a single narrator until al-Zuhrī in the first three layers, and the number of narrators increased after al-Zuhrī. In the research, the ḥadīth, which has many transmission channels, was first isnād analyzed and then the text was criticized. With the analysis of isnād, the your ḥadīth whether it belongs to the Prophet (pbuh) and it is aimed to state the situation of the narrators in terms of reliability. The text criticism, it has been tried to determine whether there are contradictions between the ṭarīqs and whether the ḥadīth is literally or with in meaning. In addition, the approaches of fiqh scholars to this point of transmission are briefly mentioned.

Extended Abstract

Analysis of the Ḥadīth 'Five Things are from Nature' in terms of Isnād and Text

Cleanliness is one of the issues that Islam attaches importance to and focuses on meticulously, and it has been evaluated in two parts as material and spiritual. In the al-Ḳurʿān, the importance of material and spiritual cleanliness is pointed out in many verses. The Prophet (pbuh) also stated that uncleanness is a condition contrary to faith and that a believer must be clean. In this context, Prophet (pbuh) said, "Five things are from nature," and stated that cleanliness stems from nature, pointing out that man was created with a beautiful creation, benign nature and a clean structure.

According to our findings, there are two different texts of the ḥadīth "Five things are from nature" in our main sources, and it is mentioned in eighteen works belonging to seventeen different authors. The number of narrators of the ḥadīth is fifty, including the authors. Only Abū Hurayra (d. 58/678) narrated the ḥadīth from the Companions. In addition, Abū Saʿīd al-Maqbūrī (d.100/718), who could not see the Prophet (pbuh) and was from al-mukḥaḍramūn, narrated it with the ṭarīq of Abū Hurayra. Therefore, the number of companions of the ḥadīth is one. This ḥadīth is from tābīʿī, Saʿīd b. al-Musayyab (d. 94/713), ʿUrwa b. al-Zubayr (d. 94/713), al-Zuhrī (d. 124/742), Saʿīd b. Abū Saʿīd al-Maqbūrī (d. 125/743), Maʿmar b. al-Rāshid (d. 153/770) and Yūnus b. It was narrated by Yazīd (d. 159). Therefore, the number of natural narrators is six. From atbaʿu t-tābīʿīn, Mālik b. Anas (d. 179/795), Ibrāhīm b. Saʿd (d. 183/799) and Sufyān b. Sufyān b. ʿUyayna The number of narrators of atbaʿu t-tābīʿīn is three because it was narrated by ʿUyayna (d. 198/814). In the ḥadīth sources of the aforementioned narration, there are two forms as marfūʿ and mawqūf in the sections of " libās ", " ṭahārah ", " tarajjul " and " ādāb ".

In the isnād analysis, Yūnus b. Yazīd (d. 159) Ḥarmalah b. Yaḥyā (d. 243) it was seen that was weak narrators. These narrators are included in Muslim's Ṣaḥīḥ, al-Nasāʿī Sunan, Abu Awānah's Musnad and Ibn Ḥibbān's Ṣaḥīḥ. As a result of the isnād analysis, it has been determined that the narrations of the ḥadīth mentioned are transmitted in a concise and marfūʿ way, and all the narrators of the ḥadīth are evaluated as "thiqa, ṣadūq, ḥāfiẓ and maʾmūn ". It has also been seen that the channels of the abominable and weak narrators are supported by the ṭarīqs of the narrators such as al-Bukḥārī, al-Muslim, Abū Dāwūd, al-Tirmidhī, al-Nasāʿī and Ibn Māḍja. Therefore, it should be stated that this narration is somehow included in the ḥadīth sources with the aforementioned ṭarīqs and that it is understood there is no problem at the point of isnād. It is thought that the narration in al-Muwaṭṭaʿ is not opposed to the narrations in the ḥadīth sources and is supported by other channels,

therefore it should be evaluated as authentic. The variant narrated by Abū Dāwūd al-Ṭayālīsī and al-Ṭabarānī was found to be weak in terms of both isnād and text.

As a result of the text analysis, it was seen that all of the mentioned items in the ḥadīth text were included, but were not listed in the same way. Therefore, it has been determined that the ḥadīth is transmitted with meaning. There is no situation that will cause a change in meaning.

The issues listed in the ḥadīth 'Five things are from nature'; It is understood that it is in the form of khitān (circumcision), shaving the skirt (istihdād), cutting nails, cleaning the armpit hair and shortening the mustache. The khitān, it means cutting the excess skin at the tip/top of the male or female genitalia. Shaving the skirt means shaving the private part of the person, that is, the crotch area, groin and oud parts. While it is desired to cutting nails and shortening of mustache, it is recommended to remove the hair in the armpits.

Fiqh scholars have agreed that all the issues in the ḥadīth should be followed. However, there are two different views on the ruling of khitā (being circumcised), whether it is wājib or sunnah. In addition, in the al-Ḥanafī sect, khitān (circumcision) was considered as evaluated as Sunnah al-Hudā. How long it takes to clean the body, which is the subject of the ḥadīth, has also been evaluated by scholars. Accordingly, it was stated that body cleaning should be done in periods not exceeding forty days, and it was considered makrūh - according to all sects - not to do this cleaning for more than forty days. It is recommended that cleaning be regular basis on a weekly.

ملخص موسع

تحليل الحديث "خمس أشياء من الفطرة" من حيث الإسناد والمتن

النظافة هي إحدى القضايا التي يوليها الإسلام أهمية ويركز عليها بدقة ، وقد تم تقييمها في جزأين على أنها مادية ومعنوية. لقد أشارت آيات عديدة إلى أهمية النظافة المادية والمعنوية في القرآن. كما ذكر النبي صلى الله عليه وسلم أن التلوث شرط مخالف للإيمان وأن المؤمن يجب أن يكون طاهراً. وفي هذا السياق ، ذكر الرسول صلى الله عليه وسلم أن "خمس أشياء من الفطرة" وذكر أن النظافة تنبع من الفطرة ، مشيراً إلى أن الإنسان خلق بخلق جميل وطبيعة حكيمة وبنية نظيفة.

و حسب النتائج التي توصلنا إليها، هناك نصان مختلفان من حديث "خمس أشياء من الفطرة" في مصادرنا الرئيسية. "الفطرة خمس: الختان، والاستحداد، وقص الشارب، وتقليم الأظفار، وتنف الإبط" و "الفطرة خمس: الختان، والاستحداد، والسواك، وتقليم الأظفار، وتنف الإبط". عندما يتم الجمع بين هذين النصين؛ : الختان، والاستحداد، وقص الشارب، وتقليم الأظفار، وتنف الإبط، والسواك .

وهو مذكور في ثمانية عشر مصنف ينتمون إلى سبعة عشر مؤلفاً مختلفاً. عدد رواة الحديث خمسون بمن فيهم المؤلفون. وعدد راوي الحديث من الصحابة واحد لان هذا الحديث رواه أبي هريرة فقط (ت 678/58). وأيضاً روى هذا الحديث أبو سعيد المكبري (ت 718/100) من أبي هريرة وهو محضرم. ومن التابعين سعيد بن المسيب (توفي 713/94) ، عروي بن زبير (ت 713/94) ، زهري (ت. 742/124) ، سعيد بن أبو سعيد المكبري (ت 743/125) ، معمر بن راشد (ت. 770/153) ويونس بن يزيد (ت 159). وبالتالي فإن عدد

الرواة في طبقة الطبيعيين ستة. وفي طبقة تبع التابين ثلاثة. لان رواة الحديث في هذه الطبقة مالك بن أنيس (ت. 179 / 795)، إبراهيم بن سعد (ت 183 / 799) وسفيان بن عيينا (ت 198 / 814). ومعظم رواية هذا الطريق نقلها الزهري ، وظهر أن عدد الرواة كثر بعدة. والحديث قد جاء مرفوعا وموقوفا في مصادر كتب الحديث في أبواب "اللباس" و "الطهارة" و "ترجول" و "الأدب". وقد تبين أن هذه الرواية الواردة في معظم مصادر الأحاديث مرفوعة الا في الموطأ جاءت موقوف.

في تحليل الإسناد تبين ان يونس بن يزيد (ت 159) وحرمل بن يحيى (ت 243) كان ضعيف الرواة. وروايتهم وردة في صحيح مسلم وسنن النسائي ومسنند أبي عواني وصحيح ابن حبان. في تحليل الإسناد تبين ان الحديث قد نقل بطريقة المتصل والمرفوع، و أن جميع رواة الحديث غير الرواة المشهود لهم بالنقد كلهم "ثقا ، صادق ، حافظ ومأمون". وايضا طرق الرواة المجروحين مدعومة من الرواة التي موجودة في البخاري ومسلم وابو داود والترمذي والنسائي وابن ماجه. من اجل ذلك هذه الرواية متضمنة بطريقة ما في مصادر الحديث مع الطرق المذكورة أعلاه ، وأنه لا توجد مشكلة في إسناد الحديث. و الرواية الاخرى الذي نقلها أبو داود الطيالسي والطبراني ضعيف من حيث الإسناد والمتن.

نتيجة لذلك ، قمنا بتحليل النص الذي أجريناه على المتغيرات المختلفة التي تأتي مع طريق الزهري، أن جميع البنود المذكورة أعلاه في نص الحديث مدرجة في جميع النصوص، ومع ذلك ، لوحظ أن هذه العناصر لم يتم سردها بنفس الترتيب. لقد تقرر أنه لا يوجد موقف من شأنه أن يؤدي إلى تغيير في المعنى في النصوص في جميع متغيرات الحديث النبوي. لذلك ، من المفهوم أن الحديث المعني صحيح من حيث النص. ومعلوم أن رواية أبي داود الطيالسي والطبراني تختلف عن الروايات الأخرى من حيث النص وتتعارض معها. لهذا السبب ، تجدر الإشارة إلى

أن السرد المعني يتعارض مع الروايات الأخرى من حيث النص وهو ضعيف. وفي نتيجة التحليل المتن ، لوحظ أن جميع العناصر المذكورة في نص الحديث قد تم تضمينها ، ولكن لم يتم سردها بنفس الطريقة. لذلك فقد تقرر أن الحديث ينتقل بالمعنى ولا يوجد سبب من حالة من شأنها أن تتسبب في تغيير المعنى.

الأمور الواردة في الحديث "خمسة أشياء من الفطرة" هي؛ الختان، والاستحداد، وتقليم الأظافر، ونتف الإبط، وقص الشارب. واما الختان قطع جزء مخصوص من مكان مخصوص في الذكر والأنثى، وصورته: قطع جلدة الذكر التي فوق الحشفة حتى تبرز، والاستحداد إزالة شعر العانة بالموسى، وهو الشعر الحشن الذي ينبت حول القبل. و طلب تقليم الأظافر وتقصير الشوارب. الشوارب هو ما ينبت على الشفة العليا، وقصه بحيث تظهر الشفة، و تقليم الأظافر قطع أطرافها الخارجية عن منابتها في اللحم، والإبط قطع شعره من أصله. ومع ذلك فلا ضرر من حلق هذه الشعيرات أو إزالتها بأي طريقة أخرى.

اتفق علماء الفقه على اتباع جميع ما ورد في الحديث. لكن في حكم الختان قولين مختلفين ، سواء كان واجبا أو سنة. بالإضافة إلى ذلك ، في المذهب الحنفي ، يعتبر الختان أحد شعارات الإسلام ويتم تقييمه على أنه سنة الهدى. وإن كان موضوع تقصير الشارب سنة في جميع المذاهب ، إلا أن العلماء يختلفون في تقصيرها أو قطعها. وايضا قدر العلماء و وقت يستغرق لتنظيف البدن علي حسب ادراكهم من الحديث . وعليه فقد ذكر أن تنظيف البدن يجب أن يتم في فترات لا تزيد عن أربعين يومًا ، ويعتبر مكروه - عند كل المذاهب - عدم القيام بهذا التنظيف لأكثر من أربعين يوما. يعتبر من الجيد أن يتم التنظيف بشكل منتظم على أساس أسبوعي.

الكلمات المفتاحية: الحديث، الفطرة، الاسناد، المتن، النقد.

Giriş

Temizlik, İslâm’ın önem verdiği ve üzerinde titizlikle durduğu konulardan biridir. İslâm’da temizlik, maddî ve manevî olarak iki kısımda değerlendirilmiştir. Manevî temizlik işlenen günahlardan tövbe etmekle yerine getirilirken, maddî temizlik de mesken, beden, elbise gibi mekan ve nesnelere oluşan kirlilerin giderilmesiyle gerçekleşir. Kur’ân’da, birçok âyette maddî ve manevî temizliğin önemine işaret edilmektedir. Bu âyetlerden bir kaçısı şu şekildedir; “Ey İman edenler! Allah’a samimi ve ihlaslı bir şekilde tövbe edin,”¹ “Şüphesiz, iyilikler kötülükleri giderir”² ve “Allah tövbe edenleri ve temizlenenleri sever.”³ Bu âyetlerde manevî temizliğe işaret edilmekte ve bu temizliğin tövbe ile gerçekleşeceği bildirilmektedir.

“Ey Ademoğulları! Her namaz sırasında güzel giysilerinizi giyin...”⁴ “...Biz İbrahim ve İsmail’e; ‘Tavaf edenler, kendini ibadete verenler, rüku ve secde edenler için evimi (Ka’be’yi) temiz tutun!’ diye emir verdik”⁵ ve “Giysilerini temiz tut”⁶ âyetlerinde de maddî temizliğin önemine vurgu yapılmıştır. Ayrıca maddî temizliğin insanın bedeni, giydiği elbise ve yaşadığı çevreyi kapsadığına işaret edilmiştir.

Hz. Peygamber (as) de temizliği imanın yarısı olarak değerlendirmiş,⁷ dolayısıyla kirliliğin imana aykırı bir durum olduğunu beyan ederek mü’minin temiz olması gerektiğini bildirmiştir. Aynı şekilde Hz. Peygamber’in (as), kelime-i şehâdetle İslâm’a yeni girenlere gusül abdesti almayı emretmesi⁸ temizliğin ne kadar önemli olduğunu göstermesi bakımından son derece mânidardır.

Bu makalede ‘Beş şey fitrattandır’ hadisi ele alınacaktır. Hadisin sened ve metinden müteşekkil olduğu göz önünde bulundurularak isnâd ve metin analizi yapılmaya çalışılacaktır. İsnâd değerlendirmesiyle hadisin Hz. Peygamber’e (as) aidiyeti, metin tahliliyle hadisin râvilerce muhafaza edilip edilmediği ve zaman içerisinde anlam değişikliğine uğrayıp uğramadığı sorularına cevap aranacaktır. Bu bağlamda öncelikle hadisin farklı metin varyantları verilecek daha sonra hadisin isnâd analizi ele alınacaktır. Hadisin hangi kaynaklarda geçtiği tespit edildikten sonra metin değerlendirmesi yapılacak ardından fitrattan sayılan hususlara değinilecektir. Ayrıca hadisin fıkıh

¹ Tahrîm, 66/8.

² Hud, 11/114.

³ el-Bakara, 2/222.

⁴ el-A’raf, 7/31.

⁵ el-Bakara, 2/125.

⁶ el-Müddessir, 74/4.

⁷ Ebû’l-Hüseyn b. Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî Müslim, *el-Câmi’u’s- Şâhîh*, nşr. Muhammed Fuâd Abdülbâkî (Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1374-75/1955-56), “Tahâret”, 223; Ebû İsmâ Muhammed b. İsmâ b. Sevre et-Tirmizî, *el-Câmi’u’s- Şâhîh* (Beyrut: Dâru İbn Hazm, 2016), “De’avât”, 87 (No: 3517); Ebû Abdirrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî en-Nesâî, *es-Sünen*, thk. Ahmed Şemseddin (Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 2013), “Zekât”, 1 (No: 2437); Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî el-Mervezî Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, thk. Şuayb el Arnavut (Beyrut: Müessesetü’r-Risâle, 1996), 37/543 (No: 2909).

⁸ Süleymân b. el-Eş’as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî Ebû Dâvûd, *es-Sünen*, thk. Heysem b. Nizâr Temîm (Beyrut: Dâru’l-Erkâm, 1999), “Tahâret”, 126 (No: 355); Tirmizî, *el-Câmi’u’s- Şâhîh*, “Sefer”, 35 (No: 611).

alanında nasıl yorumlandığını görmek amacıyla fâkihlerin bu konudaki fikir ve görüşlerine de yer verilecektir.

1. ‘Beş Şey Fitrattandır’ Hadisi

‘Beş şey fitrattandır’ hadisi sahâbeden sadece Ebû Hüreyre tarafından nakledilmiştir. Tespitlerimize göre temel kaynaklarımızda söz konusu hadisin iki farklı metni bulunmaktadır. Bu iki farklı metin şu şekildedir;

“ الْفِطْرَةُ خَمْسٌ: الْيَتَانُ وَالْإِسْتِخْدَادُ وَقَصُّ الشَّارِبِ وَتَغْلِيمُ الْأَطْفَالِ وَتَنْفُ الْأَبْطَاحِ ” “Fıtrat beş şeydir. Sünnet olmak, kasıkları tıraş etmek, bıyıkları kırmak, tırnakları kesmek, koltuk altını temizlemek,”⁹

“ الْفِطْرَةُ خَمْسٌ: قَصُّ الْأَطْفَالِ، وَالْإِسْتِخْدَادُ، وَتَنْفُ الْإِبْطِ، وَالسُّوَالِثُ، وَالْيَتَانُ ” “Fıtrat beş şeydir. Tırnakları kesmek, kasıkları tıraş etmek, koltuk altını temizlemek, misvak kullanmak, sünnet olmak.”¹⁰

Yukarıda ‘Beş şey fitrattandır’ şeklinde başlayan hadisin iki farklı metni verilmiştir. Bu iki metin birleştirildiğinde; hitân (sünnet olmak), kasıkları tıraş etmenin, tırnakları kesmenin, koltuk altını temizlemenin, bıyıkları kırmanın ve misvak kullanmanın vurgulandığı görülür. Hadiste ifade edilen söz konusu hususların fitrattan yani insanın temiz tabiatının bir gereği olduğu vurgulanmıştır.¹¹

Fıtrat, *fatr* masterından bir cins isim olup sözlükte yarmak, ikiye ayırmak, yaratmak, icat etmek manasındadır.¹² Bu kelime genellikle yaratılış, belli yetenek ve yatkınlığa sahip oluş anlamında kullanılmakla beraber¹³ mutlak yokluktan varlığa çıkmak yani ilk yaratılış şeklinde kullanılmaktadır.¹⁴ Fıtratın terim anlamı ise, yüce Allah’ın yarattığı varlıkların kendisini bilip tanıyacak cibilliyette¹⁵ ve

⁹ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil b. İbrâhîm el-Cu’fî Buhârî, *el-Câmi’u’s- Şahîh* (Dımaşk: Dâru İbnu Kesîr, 2002), “Libâs”, 63 (No: 5889), 64 (No: 5891); Müslim, *el-Câmi’u’s- Şahîh*, “Tahâret” 257; Ebû Dâvûd, *es-Sünen*, “Tereccül”, 15 (No: 4198); Tirmizî, *el-Câmi’u’s- Şahîh*, “Edeb”, 14 (No: 2756); Nesâî, *es-Sünen*, “Tahâret” 9 (No: 9)-10 (No: 10); Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd el-Kazvîni İbn Mâce, *es-Sünen*, thk. Şuayb el-Arnâvut (Beyrut: Daru’r-Risâleti’l-Alemiyye, 2009), “Tahâret”, 8 (No: 292).

¹⁰ Ebû Dâvûd Süleymân b. Dâvûd b. el-Cârûd et-Tayâlisî, *el-Müsned*, thk. Muhammed Abdülmuhsin et-Türkî (Dâru Hicre, 1999), 4/58; Ebü’l-Kâsım Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb et-Taberânî, *el-Mu’cemü’l-evaş* (Kahire: Dâru’l-Haremeyn, 1995), 1/114.

¹¹ Ebû Bekr Muhammed b. İbrâhîm el-Münzir en-Nîsâbü’rî İbnü’l-Münzir, *el-İşrâf ‘alâ mezâhibi ehli’l-ilm*, thk. Ebû Hammâd Sâgîr el-Ensârî (Birleşik Arap Emirlikleri: Mektebete’s-Sekâfiyye, 1425), 3/423; Ebû Ömer Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed b. Abdilberr en-Nemerî İbn Abdülber, *et-Temhîd limâ fi’l-Muvattâ’ mine’l-me’anî ve’l-esânîd*, thk. Said Ahmed Arab (Titvan-Fas: Vizâratü’l-evkâf ve’s-Şüûn el-İslâmiyye, 1987), 8/393-395; Ebû Abdillâh Muhammed b. Ebî Bekr İbnü’l-Kayyim, *Tuhfetü’l-mevdûd bi ahkâmi’l-mevlûd*, thk. Salâhuddîn Makbûl Ahmed (Kuveyt: Dâru İlfî’d-Düveliyye, 1416), 351-357.

¹² Ebû Nasr İsmâil İbn Hammâd el-Cevherî, *es-Sihâh* (Beyrut: Dâru İhyâi’t-Turâsî’l-Arabî, ts.), “f-t-r”, 2/781.

¹³ Ebü’l-Hüseyn Ahmed b. Fâris b. Zekeriyâ b. Muhammed er-Râzî İbn Fâris, *Mu’cemü Meşkâyi’si’l-luğa* (Beyrut: Dâru’l-Fikr, 1399), “f-t-r”, 4/510.

¹⁴ Ebü’l-Hasen Alî b. Muhammed b. Alî es-Seyyid eş-Şerîf el-Cürcânî, *et-Ta’rifât*, thk. Muhammed Siddik Minşâvî (Mısır: Dâru’l-Fadila, ts.), “f-t-r”, 141.

¹⁵ Ebül-Kâsım Hüseyin Muhammed b. el-Mufaddal Râgıp el-İsfahânî, *el-Müfredât*, thk. Safvân Adnan Dâvudî (Şam: Dâru’l-Kalem, 2009), “f-t-r”, 640; Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekrb. Ferh el-Kurtubî, *el-Câmi’ li Ahkâmi’l-Çur’an* (Beyrut: Müssetü’r-Risale, 2006), 14/29.

tain ettiği şekilde yaratmasıdır.¹⁶ Dolayısıyla fitrat ilk yaratılış anında varlık türlerinin temel yapısına, karakterine ve henüz dış tesirlerden etkilenmemiş olan ilk durumlarına işaret eder.¹⁷

Fitrat kelimesi Kur’ân’da “f-t-r” kökünden türemiş fiil ve isim olarak on dokuz yerde,¹⁸ “fitrat” şeklinde ise bir âyette¹⁹ geçmektedir.²⁰ Kur’ân’da “فَطَرَ” “f-t-r” kelimesinden türeyen “fatara” fiilinin yalnızca Allah hakkında kullanıldığı görülmektedir.²¹ Bu kelimenin Kur’ân’da iki kullanım şekli bulunmaktadır. Birincisi, fiil olarak “فَطَرْنِي” “fataranî”, “فَطَرْنَا” “fataranâ” ve “فَطَرَكُم” “fataraküm” şeklindeki kullanımdır.²² Burada “f-t-r” kelimesi yoktan var eden anlamında kullanılmıştır.²³ Çünkü bu şekilde geçen ayetlerde karşı tarafa bir meydan okumanın olduğu görülmektedir.²⁴ Ardından tüm insanların yüce Allah’a inanmaları gerektiği yani rubûbiyetine işaret edilmiştir.²⁵

Kur’ân’da “فَطَرَ” “f-t-r” kelimesinin ikinci kullanımı, “fitrat” şeklindedir. Bunlardan “فَطَرَتَ اللَّهُ” “fitratullah”, Allah’a izafe edilerek tamlama şeklindeki sadece bir defa kullanılmış ve bu kelimeye özel bir anlam yüklemiştir.²⁶ Bunun dışında “فَطَرَ” “fatara”, “فَاطَرَ” “fâtır” “فَطَرَ النَّاسَ” “fetara’n-nâse” gibi kullanımları gözükmektedir. Fitrat kelimesinin bu şekilde kullanımının İslâm, özel yaratılış, insanın Allah’ı tanıma, bilme yeteneği, doğuştan gelen sezgi ve temiz anlamında olduğu anlaşılmaktadır.²⁷

Hadislerde de fitrat kelimesi ile aynı kökten gelen kelimelere geniş bir şekilde yer verildiği görülmektedir.²⁸ Konuyu uzatmamak adına burada sadece birkaç örnek vermekle yetinilecektir. Hadislerden bir kaç şu şekildedir; “Her doğan fitrat üzere doğar. Daha sonra anne babası onu Yahudi,

¹⁶ Ebü'l-Fazl Cemalüddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Alî b. Ahmed el-Ensârî İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab* (Beirut: Dâru Sadr, 1990), “Ftr”, 5/55; Ebü'l-Feyz Muhammed el-Murtazâ b. Muhammed el-Hüseynî ez-Zebîdî, *Tâcü'l-'arûs min cevâhiri'l-Kâmûs* (Kuveyt: Matbaatü'l-Kuveyt, ts.), “f-t-r”, 13/325.

¹⁷ İbn Abdülber, *et-Temhîd limâ fi'l-Muvaţţâ' mine'l-me'anî ve'l-esânîd*, 18/57-59.

¹⁸ el-En'am, 6/14, 79; Hûd, 11/51; Yûsuf, 12/101; İbrâhîm, 14/10; İsrâ, 17/51; Meryem, 19/90; Tâhâ, 20/72; el-Enbiyâ, 21/56; er-Rûm, 30/30; Yâsin, 36/22; Fâtır, 35/1; ez-Zümer, 39/46; eş-Şûrâ, 42/5, 11; Zuhruf, 43/27; el-Mülk, 67/3; el-Müzzemmil, 73/18; el-İnfîtâr, 82/1.

¹⁹ er-Rûm, 30/30

²⁰ Bkz. Muhammed Fuâd Abdülbâkî, *el-Mu'cemü'l-müfehres li elfâzi'l- Kur'ânî'l-Kerim* (Kahire: Dâru'l-Kitab el-Mısriyye, 1927), “f-t-r”, 522-523.

²¹ Veli Ulutürk, *Kur'an'da Yaratma Kavramı* (İstanbul: Bayrak Matbaacılık, 1987), 31.

²² Bkz. Hûd 11/51; Tâhâ 20/77; Yâsin 36/22; ez-Zuhruf 43/27.

²³ Muhammed Ali es-Sâbûnî, *Saffetu't-Tefâsir* (Beirut: Dâru'l-Kur'an el-Kerim, 1981), 2/164.

²⁴ Muhammed b. Muhammed el-İmâdî Ebüssüüd Efendi, *İrşâdü'l-'aqlî's-selîm ilâ mezâya'l-Kitâbi'l-Kerîm* (Beirut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, ts.), 5/177.

²⁵ Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed el-Hâtib eş-Şirbînî, *es-Sirâcü'l-münîr fi'l-i'âne 'alâ ma'rifeti ba'zî me'ânî kelâmi rabbine'l-hakîmi'l-habîr* (Beirut: Matbaatü Bûlâk el-emiriyyeti, 1285), 2/474.

²⁶ Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerir b. Yezîd el-Âmülî et-Taberî, *Câmi'u'l-beyân 'an te'vîli âyi'l-Kur'ân* (Beirut: Müessesetü'r-Risâle, 1994), 6/104; Ebû Abdillâh Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin Fahreddin er-Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb (et-Tefsîrül-kebîr)* (Beirut: Dâru'l-Fikr, 1981), 25/120-121.

²⁷ Zemahşerî Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî ez-, *el-Keşşâf* (Riyad: Mektebetü 'Abiken, 1998), 4/577; Kurtubî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân*, 16/421-430.

²⁸ Arent Jan Wensinck, *el-Mu'cemü'l-Müfehres li-Elfâzi'l-Hadisi'n-Nebevî* (Leiden: Brill, 1936), “f-t-r”, 5/168-180.

Hıristiyan veya Mecûsî yapar...”²⁹, “Hz. Peygamber (as) Mirac’a çıktığında kendisine içinde şarap ve süt bulunan iki kase getirildi. Hz. Peygamber süt kâsesini aldı. Bunun üzerine Cebrail (as); seni fitrata uygun bir şekilde yaratan Allah’a hamdolsun, dedi...”³⁰ ve “Hz. Peygamber (as), yatağına vardığında; ‘Allah’ım nefsimi sana teslim ettim, yüzümü sana çevirdim, işlerimi sana havale ettim ve sana dayandım. Zira senden başka sığınacak yoktur. İndirdiğin kitaba, gönderdiğin peygambere iman ettim’ diye yatarsan ve bu şekilde ölürsen fitrat üzere ölmüş olursun...”³¹

Görüldüğü gibi yukarıdaki hadislerde “فطر” “fitrat” kavramının; selim tabiat,³² sünnet,³³ peygamberlerin sünneti,³⁴ İslâm dini³⁵ ve ilk yaratılış³⁶ anlamlarında kullanıldığı görülmektedir. Netice itibarıyla söz konusu hususların İslâm’ın öngördüğü durumlar olduğu anlaşılmaktadır.

Buna göre hem Kur’ân’da hem de sünnette fitrat ile insanın güzel hilkât³⁷ ve temiz bir yapıda yaratıldığına³⁸ işaret ettiği ifade edilebilir.

Yukarıdaki hadiste fitratla peygamberlerin uygulama ve tavsiyeleri,³⁹ takip ettikleri yol, sünnet manasında tevhid dini kastedilmiştir.⁴⁰ Hz. Peygamber de (as), beden temizliğiyle alakalı bu hususların insanoğlunun fitratının ve tabiatının gereği olduğunu bildirmiştir.

Âlimlerin bu konudaki görüş ve değerlendirmeleri göz önünde bulundurulduğunda fitrat kavramını, Peygamberlerin sünneti şeklinde tanımlamanın uygun olacağı anlaşılmaktadır. Çünkü bu

²⁹ Buhârî, *el-Câmi’u’s- Şaḥîḥ*, “Tefsir”, 30 (No: 4775); Müslim, *el-Câmi’u’s- Şaḥîḥ*, “Kader”, 2658; Ebû Dâvûd, *es-Sünen*, “Edeb”, 18 (No: 4714); Tirmizî, *el-Câmi’u’s- Şaḥîḥ*, “Kader” 5 (No: 2138); Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 14/233 (No: 8562); 16/173 (No: 10241); 24/356 (No: 15589).

³⁰ Buhârî, *el-Câmi’u’s- Şaḥîḥ*, “Ehâdisu’l-Enbiyâ” 48 (No: 3437), “Tefsir”, 17 (No: 4709), “Eşribe”, 1 (No: 5576); Müslim, *el-Câmi’u’s- Şaḥîḥ*, “İman”, 168; Tirmizî, *el-Câmi’u’s- Şaḥîḥ*, “Tefsir”, 18 (No: 3130); Ebû Muhammed Abdullah b. Abdurrahmân b. el-Fazl ed-Dârimî, *es-Sünen* (Beirut: El-Mektebetü’l-Asriyye, 2010), “Eşribe”, 1 (No: 2255); Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 16/379 (No: 10647).

³¹ Buhârî, *el-Câmi’u’s- Şaḥîḥ*, “Vudu”, 75 (No: 247), “Da’avat”, 6 (No: 6311), “Tevhîd”, 34 (No: 7488); Müslim, *el-Câmi’u’s- Şaḥîḥ*, “Zikr”, 2710; Tirmizî, *el-Câmi’u’s- Şaḥîḥ*, “Da’avat”, 16 (No: 3394); İbn Mâce, *es-Sünen*, “Duâ”, 15 (No: 3876).

³² Ebû Muhammed Bedrüddîn Mahmûd b. Ahmed b. Mûsâ b. Ahmed el-Aynî, *‘Umdetu’l-kârî fi şerhi Şaḥîhi’l-Buḥârî* (Beirut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 2001), 7/96.

³³ Ebû Süleymân Hamd b. Muhammed b. İbrâhîm b. Hattâb Hattâbî, *Me’âlimü’s-Sünen* (Halep: El-Matbaatü’l-İlmiyye, 1932), 4/211; Aynî, *‘Umdetu’l-kârî fi şerhi Şaḥîhi’l-Buḥârî*, 22/69.

³⁴ Ebû’l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed İbn Hacer el-Askalânî, *Fethu’l-bârî bi şerhi Şaḥîhi’l-Buḥârî* (Beirut: er-Risale el-İlmiyye, 2020), 18/171-173.

³⁵ Ebû’l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed b. Ebî Bekr el-Kastallânî, *İrşâdü’s-şârî li Şerhi Şaḥîhi’l-Buḥârî*, thk. Muhammed Abdülaziz el-Hâlidî (Beirut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1996), 2/449-450.

³⁶ İbn Hacer el-Askalânî, *Fethu’l-bârî bi şerhi Şaḥîhi’l-Buḥârî*, 18/171; Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî en-Nevevî, *el-Minhâc fi şerhi Şaḥîhi Müslim b. el-Haccâc* (Şam: Dâru Takvâ, 2004), 3/189-190; Aynî, *‘Umdetu’l-kârî fi şerhi Şaḥîhi’l-Buḥârî*, 22/69.

³⁷ Ebû’l-Hasen Takiyyüddîn Alî b. Abdilkâfi b. Alî b. Temmâm es-Sübkî, *Fetâva’s-Sübkî*, thk. Muhammed Abdüsselam Şahin (Beirut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 2015), 2/328.

³⁸ Muhammed Ali Tekin, “Kur’ân ve Hadislerde Fitrat Kavramının Anlamı Üzerine”, *Tasavvur / Tekirdağ İlahiyat Dergisi* 6/2 (09 Aralık 2020), 1470-1486; Mahsum Aytepe, “İnsanda Orta Yolu Bulma Potansiyeli”, *e-Şarkiyat İlmî Araştırmaları Dergisi/Journal of Oriental Scientific Research (JOSR)* 10/1 (30 Nisan 2018), 232-233.ünenç

³⁹ Celâl Yıldırım, *Kaynaklarıyla Ahkâm Hadisleri* (Konya: Uysal Kitabevi, 1986), 1/160.

⁴⁰ İbn Hacer el-Askalânî, *Fethu’l-bârî bi şerhi Şaḥîhi’l-Buḥârî*, 18/171.

özellikler insanın dış görünüş itibarıyla diğer canlılardan farklı bir yapıya sahip olduğunu göstermektedir. Bu maksatla sayılan hususlar beden ve organların asli yapısının korunmasına yöneliktir.⁴¹ Bunların ihmal edilmesi veyahut yerine getirilmemesi ise fıtratın bozulmasına sebep olacaktır.

1.1. Hadisin İsnâd Yönünden Analizi

Hadis, iki ana kısımdan meydana gelir ki, bunlar birbirinden farklı olup biri sened diğeri ise metindir.⁴² Sened, hadisi rivâyet eden kişilerin sıralandığı kısım olup hadisin kimler tarafından nakledildiğini gösteren belge niteliğindedir. Hadisin sıhhatli olup olmadığının tespiti, senedi teşkil eden râvîleri araştırmakla mümkün olabilir. Bu nedenle bir rivâyetin sened açısından değerlendirilebilmesi için bütün isnâdlarının bir araya getirilmesi gerekir. Yalnızca meşhur olan senedler alınıp diğer tariklerin dikkatte alınmaması yanlış sonuçlara neden olabilir.

‘Beş şey fıtrattandır hadisinin yer aldığı temel kaynaklar ile hadisi nakleden müelliflerin vefat tarihleri kronolojik olarak şu şekilde sıralanabilir;⁴³

1. Ma’mer b. Râşid (ö. 153/770), *el-Câmi’*.⁴⁴
2. Mâlik b. Enes (ö. 179/795), *el-Muvaṭṭâ’*.⁴⁵
3. Ebû Dâvûd et-Tayâlisi (ö. 204/819), *el-Müsned*.⁴⁶
4. Humeydî (ö. 219/834), *el-Müsned*.⁴⁷
5. İbn Ebû Şeybe (ö. 235/849), *el-Musannef*.⁴⁸
6. Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855), *el-Müsned*.⁴⁹
7. Buhârî (ö. 256/870) *el-Câmi’u’ş- Şaḥîh*.⁵⁰

⁴¹ Hayati Hökelekli, “fıtrat”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 13/47.

⁴² İsmail Lütfi Çakan, *Anahatlarıyla Hadis* (İstanbul: Ensâr Neşriyat, 2016), 22.

⁴³ Bu sıralama, rivâyet döneminin sonra ermesi ve yapılan analiz daha fazla uzamaması amacıyla Taberânî’ye (Taberânî dâhil) kadar olan eserler alınmış, diğerleri listeye alınmamıştır.

⁴⁴ Ebû Urve el-Basrî es-San’ânî Ma’mer b. Râşid, *el-Câmi’*, thk. Habibu’r-Rahmân el-Azâmî (Johannesburg: el-Mektebü’l-İslâmî, 1403), 11/174.

⁴⁵ Ebû Abdillâh Mâlik b. Enes b. Mâlik b. Ebî Âmir el-Asbahî el-Yemenî Mâlik b. Enes, *el-Muvaṭṭâ’*, thk. Muhammed Fuad Abdalbaki (Beyrut: Dâru İhyâi’t-Turâsi’l-Arabî, 1985), “Sünnetü fil Fitra”, 3.

⁴⁶ Tayâlisî, *el-Müsned*, 4/58.

⁴⁷ Ebû Bekr Abdullah b. ez-Zübeyr b. İsâ el-Kureşî el-Humeydî, *el-Müsned*, thk. Hüseyin Selim Esed (Dımaşk: Dâru’s-Sakâ, 1996), 2/177.

⁴⁸ Ebu Bekr Abdullâh b. Muhammed İbrahim el-Absî İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef fi’l-ehâdis ve’l-âsâr*, thk. Ebû Muhammed b. Üsâme İbrahim (Kahire: el-Fârûk el-Hadisiyye li’t-tab’atî ve’n-neşr, 1428), 1/327.

⁴⁹ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 12/42 (No: 7139), 203 (No: 7261); 13/219 (No: 7813); 15/186 (No: 9321); 16/224 (No: 10338).

⁵⁰ Buhârî, *el-Câmi’u’ş- Şaḥîh*, “Libas”, 63 (No: 5889), 64 (No: 5891).

8. Buhârî (ö. 256/870) *el-Edebü'l-Müfred*.⁵¹
9. Müslim (ö. 261/875), *el-Câmi'u's- Şahîh*.⁵²
10. İbn Mâce (ö. 273/887), *es-Sünen*.⁵³
11. Ebû Dâvûd (ö. 275/889), *es-Sünen*.⁵⁴
12. Tirmizî (ö. 279/892), *el-Câmi'u's- Şahîh*.⁵⁵
13. Nesâî (ö. 303/915), *es-Sünenü'l- kübrâ*.⁵⁶
14. Ebû Ya'lâ el-Mevsilî (ö. 307/919), *el-Müsned*.⁵⁷
15. Ebû Avâne (ö. 316/929) *Müsnedü Ebî 'Avâne*.⁵⁸
16. Tahavî (ö. 321/933), *Müşkilü'l-âsâr*.⁵⁹
17. İbn Hibbân (ö. 354/965), *Şahîhu İbn Hibbân*.⁶⁰
18. Taberânî (ö. 360/971), *el-Mu'cemü'l-evşat*.⁶¹

'Beş şey fitrattandır' hadisi, on yedi farklı müellife ait on sekiz eserde geçmektedir. Hadisin râvî sayısı müellifler dâhil ellidir. Hadisi Sahâbe'den sadece Ebû Hüreyre (ö. 58/678) naklettiği için Sahabe râvî sayısı birdir. Ayrıca bu hadisi sahabe döneminde yaşamış olmasına rağmen Hz. Peygamber'i (as) göremeyen ve Muhadramûndan olan Ebû Saîd el-Makbûrî'de (ö.100/718) Ebû Hüreyre tarikiyle nakletmiştir. Tâbiî'nden ise bu hadis, Saîd b. Müseyyeb (ö. 94/713), Urve b. Zübeyr (ö. 94/713), Zührî (ö. 124/742), Saîd b. Ebû Saîd el-Makbûrî (ö. 125/743), Ma'mer b. Râşid (ö. 153/770) ve Yunus b. Yezid (ö. 159) tarafından nakledilmiştir. Bu nedenle Tâbiî râvî sayısı altıdır. Etbâu't-Tâbiîn'den de, Mâlik b. Enes (ö. 179/795), İbrahim b. Sa'd (ö. 183/799) ve Süfyan b. Uyeyne (ö. 198/814) naklettiği için Tebeu't-Tâbiîn ravi sayısı ise üçtür. Bu rivâyet tarikinin çoğu Zührî tarikiyle nakledilmiş ve kendisinden sonra da râvî sayısının arttığı görülmüştür.

⁵¹ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Buhârî, *Edebü'l-Müfred*, thk. Muhammed İlyâs el-Bâreh Bengevî (Şam: Dâr İbn Kesir, 2011), "Netfü'l İbtî", 624 (No: 1292).

⁵² Müslim, *el-Câmi'u's- Şahîh*, "Taharet", 257.

⁵³ İbn Mâce, *es-Sünen*, "Taharet", 8 (No: 292).

⁵⁴ Ebû Dâvûd, *es-Sünen*, "Tereccül", 15 (No: 4198).

⁵⁵ Tirmizî, *el-Câmi'u's- Şahîh*, "Edeb", 14 (No: 2756).

⁵⁶ Nesâî, *es-Sünen*, "Tahâret", 9 (No: 9), 10 (No: 10).

⁵⁷ Ahmed b. Alî b. Müsennâ et-Temîmî Ebû Ya'lâ el-Mevsilî, *el-Müsned*, thk. Hüseyin Selim Esed (Beyrut: Dâru'l-Me'mun li't-Turâs, 1410), 10/273-274.

⁵⁸ Ya'kûb b. İshâk b. İbrâhîm el-İsferâyînî Ebû Avâne, *Müsnedü Ebî 'Avâne*, thk. Muhammed Hüseyin Arif ed-Dimeşkî (Beyrut: Dâru'l-marife, 1998), 1/163.

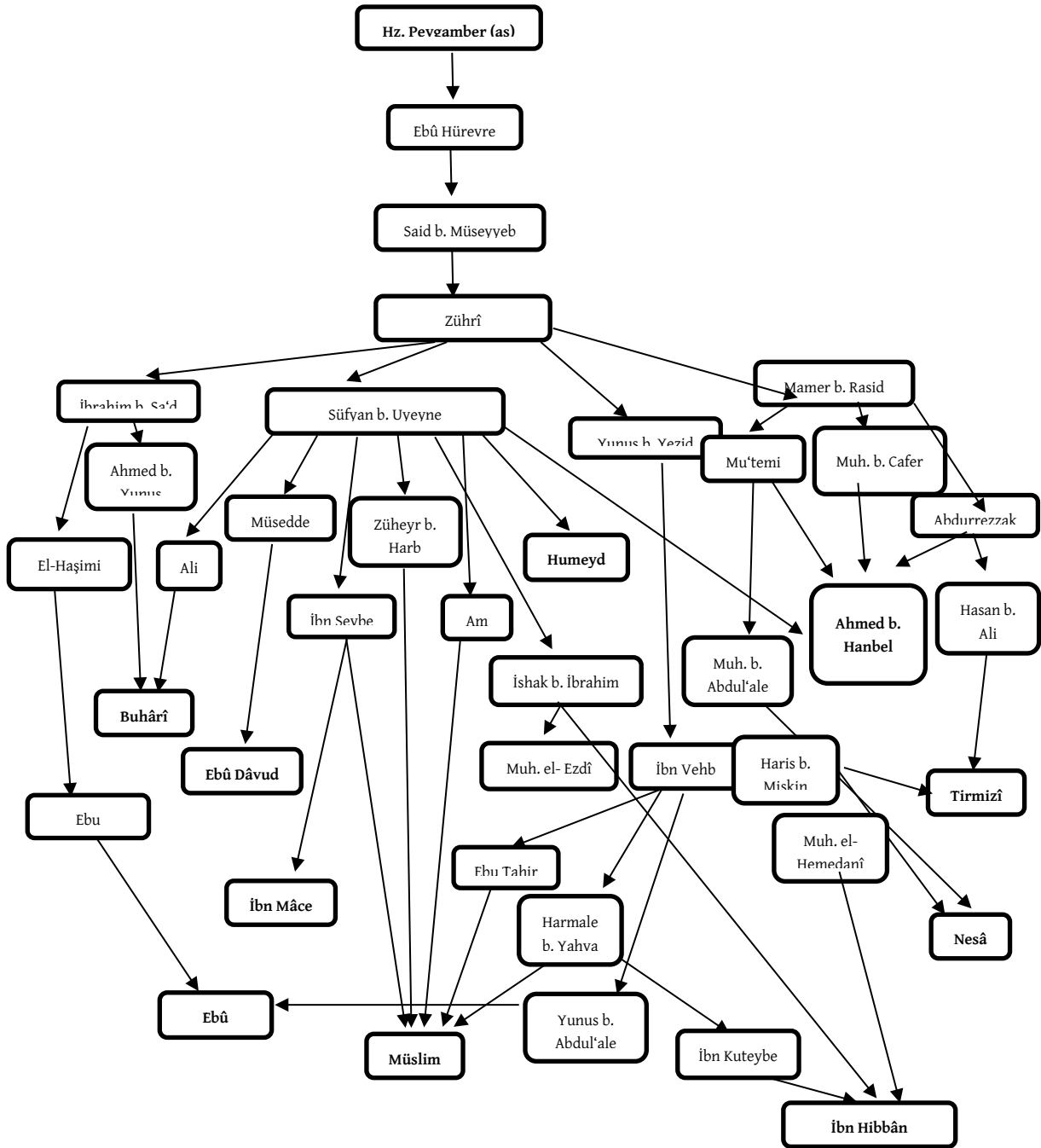
⁵⁹ Ebû Câ'fer Ahmed b. Muhammed b. Selâme el-Ezdî Tahâvî, *Müşkilü'l-âsâr*, thk. Şuayb el-Arnâvut (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1994), 2/165.

⁶⁰ Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân b. Ahmed el-Büstî İbn Hibbân, *el-Müsnedü's-şahîh* (Beyrut: Dâru't-Ta'sil, 2014), 6/292.

⁶¹ Taberânî, *el-Mu'cemü'l-evşat*, 1/114.

Söz konusu rivâyet, hadis kaynaklarında "Libâs", "Tahâret", "Tereccül" ve "Edeb" bölümlerinde merfû' ve mevkûf olarak iki şekilde yer almıştır. İsnâdıyla ilgili bilgi verilen 'Beş şey fıtrattandır' hadisinin önce merfû' ardından mevkûf rivâyetlerin isnâd zinciri verilerek mecruh ve zayıf râviler değerlendirilecektir. Daha sonra da metin farkı bulunan rivâyetlerin isnâdı verilerek bunların analizi yapılacaktır.

Hadisin merfû' olan isnâdı şu şekildedir;

Hadisin merfû' olan bu tarikinde mecruh ve tenkid edilen râvîler şunlardır; Yunus b. Yezid (ö. 159) ve Harmele b. Yahya (ö. 243). Yukarıdaki şemada da görüldüğü gibi tenkid edilen mecruh râvîler Müslim'in *Sahîhi*, Nesâî'nin *Süneni*, Ebû Avâne'nin *Müsned'i* ve İbn Hibbân'ın *Sahîhi*nde yer almıştır. Ayrıca hem Müslim hem de İbn Hibbân'ın tarikinde bu iki râvînin yer aldığı görülmektedir. Bu tariklerden Müslim'de geçen iki tarik şu şekildedir;

Ebû Hüreyre (ö. 58) > Saîd b. el-Müseyyeb (ö. 94) > Zührî (ö. 124) > Yunus b. Yezid (ö. 159) > Abdullah b. Vehb (ö. 197) > Harmale b. Yahya (ö. 243) > Müslim (ö. 261)

Ebû Hüreyre (ö. 58) > Saîd b. el-Müseyyeb (ö. 94) > Zührî (ö. 124) > Yunus b. Yezid (ö. 159) > Abdullah b. Vehb (ö. 197) > Ebu Tahir (ö. 250) > Müslim (ö. 261) şeklindedir.

Nesâî'de bu rivâyetin tariki şöyledir; Ebû Hüreyre (ö. 58) > Saîd b. el-Müseyyeb (ö. 94) > Zührî (ö. 124) > Yunus b. Yezid (ö. 159) > Abdullah b. Vehb (ö. 197) > Hâris b. Miskin (ö. 250) > Nesâî (ö. 303).

Ebû Avâne'de; Ebû Hüreyre (ö. 58) > Saîd b. el-Müseyyeb (ö. 94) > Zührî (ö. 124) > Yunus b. Yezid (ö. 159) > Abdullah b. Vehb (ö. 197) > Yunus b. Abdula'le (ö. 264) > Ebû Avâne (ö. 316)

İbn Hibbân ise rivâyeti şu tarikle nakletmektedir; Ebû Hüreyre (ö. 58) > Saîd b. el-Müseyyeb (ö. 94) > Zührî (ö. 124) > Yunus b. Yezid (ö. 159) > Abdullah b. Vehb (ö. 197) > Harmale b. Yahya (ö. 243) > Muhammed b. Hasan b. Kuteybe (ö. 310) > İbn Hibbân (ö. 354).

Tekrar olmaması adına mecruh ve tenkid edilen râvîler değerlendirilirken tariklerine ikinci kez yer verilmeyecektir. Yunus b. Yezid, cerh ve tadil kaynaklarında muhaddis âlimlerin çoğunlu tarafından "sîka" olarak değerlendirilmiştir.⁶² Ancak Ahmed b. Hanbel, Yunus b. Yezid'in Veki b. Cerrah (ö. 197/812) tarafından "كان سيئ الحفظ" hafızası zayıf olarak nitelendirildiğini bu nedenle de zayıf olduğunu belirtir.⁶³ İbn Hacer de, *Hedyü's-Sârî*'de âlimlerin çoğunluğunun Yunus b. Yezid'i "sîka" kabul etmekle beraber hıfzından rivâyet ederken "daîf" kabul edildiğini bildirir.⁶⁴ Hadis âlimlerinin bu değerlendirmeleri gözönünde bulundurulduğunda Yunus b. Yezid'in yer aldığı rivâyetin bu tarikine ihtiyatla yaklaşılması gerektiği anlaşılmaktadır.

⁶² Ebü'l-Haccâc Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdurrahmân b. Yûsuf el-Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl fi esmâ'i'r-ricâl* (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1980), 34/103-104.

⁶³ Ebu Muhammed Abdurrahman b. Muhammed b. İdris İbn Ebû Hatim er-Râzî, *el-Cerh ve't-tadil* (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1371), 9/248; Ebu'l-Velid Süleymân b. Halef Bâcî, *et-Tadil ve't-tecrih*, thk. Ahmed Bezzâr (Mağrib: Vizâratu'l-Evkâf ve's-Suûn el-İslâmiyye, 1411), 3/1419.

⁶⁴ Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed İbn Hacer el-Askalânî, *Hedyü's-Sârî Mukaddimetu Fethu'l-bârî bi şerhi Şahîhi'l-Buhârî*, thk. Şuayb el-Arnâvut (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1434), 2/480.

Harmele b. Yahya hakkında ise, Ebû Hatim er-Râzi, “hadisi yazılır fakat hüccet olmaz” derken,⁶⁵ Ukaylî (ö. 322/934) ve İbn Adiyî (ö. 365/976) ise onu, “daîf” olarak değerlendirmişlerdir.⁶⁶ Bunun yanında İbn Hibbân (ö. 354/965) “sîka”,⁶⁷ İbn Hacer el-Askalânî ise onun “sadûk” olduğunu bildirmiştir.⁶⁸ Bu değerlendirmeler ışığında Harmele b. Yahya’nın zayıf bir râvî olduğu ve rivâyetin bu tarikinin de zayıf olduğu anlaşılmaktadır. Ancak söz konusu rivâyet diğer tariklerle desteklendiğinden bu durum hadisin sıhhatine engel teşkil etmemektedir.

Söz konusu isnâd şeması ele alınıp değerlendirildiğinde; ‘Beş şey fitrattandır’ hadisinin bütün tariklerindeki ilk üç râvînin aynı olduğu tespit edilmiştir. Bu râvîler, Ebû Hüreyre, Saîd b. el-Meseyyeb ve Zührî’dir. Zührî’den sonra ise râvîlerinin arttığı görülmektedir.

Şemada dikkat çeken bir diğer husus da Süfyan b. Uyeyne’den gelen birçok tarikinin olduğudur. Rivâyeti, Müslim beş, Ahmed b. Hanbel dört, Buhârî ve İbn Hibbân üç, Ebû Avâne ve Nesâî iki, Ebu Dâvud, Tirmizî, Nesâî, İbn Mâce ve Humeydî bir tarikle rivâyet etmişlerdir. Bu rivâyetin Kütüb-i Tis’a kaynaklarından Dârimî’nin *süneni* haricinde diğer kaynakların hepsinde geçtiği anlaşılmaktadır. Bu rivâyetlerden sadece Humeydî’nin naklettiği tarikin âli isnâd olduğu gözlemlenmiştir. İsnâd tetkiki sonucunda hadisin zikredilen tariklerinin muttasıl ve merfu bir şekilde nakledildiği, tenkid edilen mecruh râvîler dışında hadisin tüm râvîlerinin tek tek incelendiğinde, “sîka, sadûk, hâfız ve me’mûn” şeklinde değerlendirildiği tespit edilmiştir.

Ayrıca mecruh ve zayıf râvîlerin tariklerinin Buhârî, Müslim, Ebu Dâvud, Tirmizî, Nesâî ve İbn Mâce gibi râvîlerin tarikleriyle desteklendikleri de görülmüştür. Dolayısıyla bu rivâyetin mezkûr tariklerle bir şekilde hadis kaynaklarında yer aldığı ve isnâd noktasında her hangi bir probleminin bulunmadığı ifade edilmelidir.

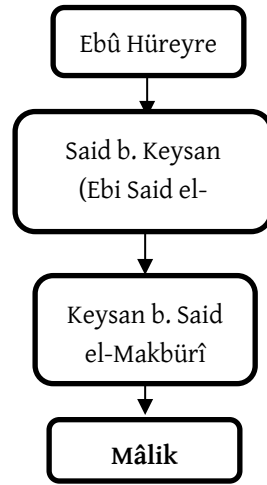
Hadisin merfû’ olan isnâdının ardından mevkûf olan isnâdının da analizi yapılacaktır. Mevkûf bir şekilde nakledilen rivâyet sadece *Muvatta* da geçmektedir. Bu rivâyetin isnâdı şu şekildedir;

⁶⁵ İbn Ebû Hatim er-Râzi, *el-Cerh ve’t-tadil*, 3/274; Ebû’l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Ali b. Muhammed İbnü’l-Cevzî, *ed-Đu’afâ ve’l-metrûkîn*, thk. Ebu’l-Fidâ Abdullah el-Kâdî (Beyrut: Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, 1406), 1/196.

⁶⁶ Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed Osman ez-Zehebî, *Siyeru a’lâmi’n-nübelâ*, thk. Şuayb el-Arnâvut (Beyrut: Müessesetü’r-Risâle, 1402), 11/390; Ebû Cafer Muhammed b. Amr b. Mûsâ el-Ukaylî, *ed-Đu’afâ’ü’l-kebir*, thk. Abdulmu’ti Emin Kalacı (Beyrut: Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, 1984), 1/322.

⁶⁷ Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân b. Ahmed el-Büstî İbn Hibbân, *es-Sikât*, thk. Muhammed Abdu’l-muid Han (Dâiretu’l-Meârif el-Osmanî, 1973), 6/233.

⁶⁸ Ebû’l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed İbn Hacer el-Askalânî, *Tehzibu’t-Tehzib*, thk. Âdil Ahmed Abdulmevcûd - Alî Muhammed Muavvid (Beyrut: Dâru’l-Kütübü’l-İlmiyye, 2004), 2/229-231.

Şemada gözüktüğü gibi rivâyetin Hz. Peygamber'e (as) ulaşmadığı, Ebû Hüreyre'de kaldığı yani bu rivâyetin mevkûf olduğu görülmektedir. Bu rivâyetin tariki; Ebû Hüreyre (ö. 58) > Keysan b. Saîd el-Makbürî (ö. 100) > Saîd b. Ebû Saîd el-Makbürî (ö. 125) > Mâlik b. Enes (ö. 179) şeklindedir. Hadis Hz Peygamber'e (as) ulaşmadığından mevkûf olup rivâyetin bu tarikinin zayıf olduğu bildirilmiştir.⁶⁹ Ancak İbn Abdülberri hadisin Ebû Hüreyre tarafından hifzedildiğini, diğer hadis kaynaklarında da aynı şekilde nakledildiğini bu nedenle rivâyetin bu tarikinin sahih olduğunu bildirir.⁷⁰ Ayrıca *et-Temhîd* adlı eserinde yukarıdaki rivâyetin muttasıl ve merfu senedine yer vererek rivâyetin isnâd açısından zayıf olmadığını belirtir.⁷¹

Bu açıklamalar ışığında Mâlik b. Enes'in Muvatta'nda mevkûf bir şekilde aktarılan rivâyetin hadis kaynaklarındaki rivâyetlere muhalif olmadığı, diğer tariklerle de desteklendiği bu nedenle de sahih olarak değerlendirilmesi gerektiği kanaatindeyiz.

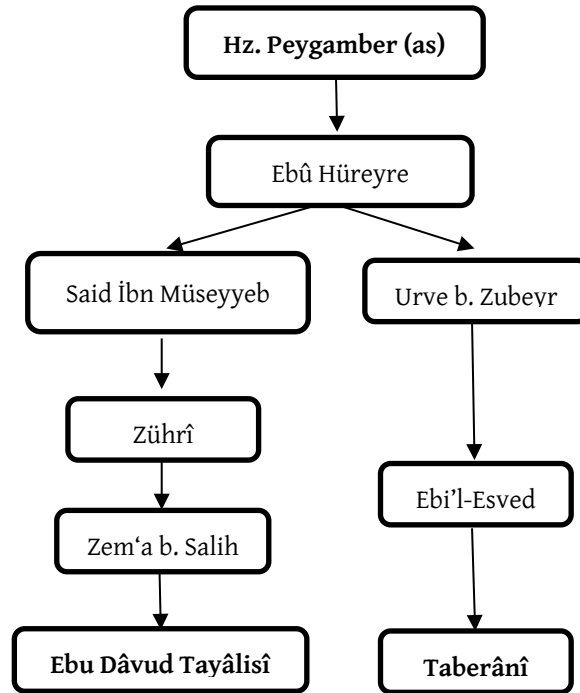
Merfu ve mevkûf olarak iki şekilde nakledilen hadisin isnâd tetkikinin ardından şimdi de diğer varyantının sened tetkiki yapılacaktır. Hadisin diğer tariki Ebû Dâvud et-Tayâlisî ve Taberânî tarafından nakledilmiştir. Bu rivâyetin; "Beş şey fitrattandır. Tırnakları kesmek, kasıkları tıraş etmek, koltuk altını temizlemek, misvak kullanmak, sünnet olmak"⁷² şeklinde nakledildiğine daha önce değinilmişti. Ebû Hüreyre'den farklı bir metinle nakledilen bu rivâyetin isnâd şeması da şu şekildedir;

⁶⁹ Ebû Dâvûd, *es-Sünen*, 6/263.

⁷⁰ Ebû Ömer Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed en-Nemerî İbn Abdülberri, *el-İstizkârü'l-câmi' li-mezâhib fuğahâ'i'l-emşâr ve 'ulemâ'i'l-ağtâr fîmâ tezammenehül-Muvattâ' min me'âni'r-re'y ve'l-âsâr*, thk. Abdülmûtî Emin Kal'aci (Kahire: Dâru'l-Vaî, 1993), 26/238-244.

⁷¹ İbn Abdülberri, *et-Temhîd limâ fi'l-Muvattâ' mine'l-me'anî ve'l-esânîd*, 21/56-57.

⁷² Tayâlisî, *el-Müsne'd*, 4/58; Taberânî, *el-Mu'cemü'l-evsa't*, 1/114.

Burada da öncelikle tenkide uğrayan mecrûh râvîler değerlendirilecektir. Şemada görüldüğü üzere bu rivâyet Ebû Davud et-Tayâlisî ve Taberânî tarafından Ebû Hüreyre kanalıyla muttasıl bir şekilde nakledilmiştir. Bu tariklerden Tayâlisî'nin tariki; Ebu Hureyre (ö. 58) > Said b. el-Müseyyeb (ö. 94) > Zührî (ö. 124) > Zem'a b. Salih (ö. ?) > Tayâlisî (ö. 204) şeklinde iken;

Taberânî'nin tariki ise şöyledir; Ebu Hureyre (ö. 58) > Urve b. Zübeyr (ö. 94) > Ebi'l-Esved (ö. 131) > Taberânî (ö. 360).

Hadisin tariklerinde bulunan Zem'a b. Salih ve Ebi'l-Esved tenkid edilen mecrûh râvîlerdendir. Tayâlisî'nin tarikinde bulunan Zem'a b. Salih, hadis âlimleri tarafından “münkiru'l-hadis”,⁷³ “leyyin”,⁷⁴ “hadisleri alınmaz”, “çokça hata yapan”⁷⁵ ve “daîf”⁷⁶ şeklinde nitelendirilmiştir. Dolayısıyla rivâyetin bu tarikinin zayıf olduğu anlaşılmaktadır. Taberânî'nin tarikinde bulunan Ebi'l-Esved (ö. 131) ise “sikâ”⁷⁷ olarak değerlendirilmiştir. Bununla beraber bu rivâyette teferrüd edip diğer sahih rivâyetlere muhalif olduğundan rivâyetin tariki de zayıf kabul edilmiştir. Muhaddis âlimlerin bu tariklerle ilgili değerlendirmelerin ardından Ebû Davud et-Tayâlisî ve Taberânî tarafından nakledilen rivâyetin bu varyantının zayıf olduğu belirtilmelidir.

⁷³ İbnü'l-Cevzî, *eḍ-Ḍu'afâ ve'l-metrûkîn*, 1/296.

⁷⁴ Ebû Ahmed Abdullâh b. Adî b. Abdullah el-Cürçânî İbn Adî, *el-Kâmil fî ḍu'afâ'i'r-ricâl* (Dâru'l-Fikr, 1404), 3/1084.

⁷⁵ Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl fî esmâ'i'r-ricâl*, 9/387-388.

⁷⁶ Ukaylî, *eḍ-Ḍu'afâ'ü'l-kebîr*, 2/94; İbn Hacer el-Askalânî, *Tehzîbu't-Tehzîb*, 3/338-339.

⁷⁷ İbn Hacer el-Askalânî, *Tehzîbu't-Tehzîb*, 5/711; İbn Hibbân, *es-Sikât*, 7/321; Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl fî esmâ'i'r-ricâl*, 25/645-647; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ'*, 6/150.

1.2. Hadisin Metin Yönünden Analizi

Hadisin metin açısından doğruluğunun tespiti amaçlanmıştır. Bu nedenle metin analiziyle hadisin lafzının râvîlerce ne kadar muhafaza edildiği, zaman içerisinde anlam kaymasına uğrayıp uğramadığı incelenecektir. Hadisin tüm varyantları incelendiğinde metin yönünden iki farklı şekilde rivâyet edildiği görülmektedir. Hadisin iki farklı metninden ilki şu şekildedir;

“الْفِطْرَةُ حَمْسٌ: الْجَتَانُ وَالْإِسْتِحْدَادُ وَقَصُّ الشَّارِبِ وَتَقْلِيمُ الْأَطْفَارِ وَتَنْفُؤُ الْإِبْطِ” “Fitrat beş şeydir. Sünnet olmak, kasıkları tıraş etmek, bıyıkları kırmak, tırnakları kesmek, koltuk altını temizlemek.”⁷⁸ Bu rivâyet Kütüb-i tis’a kaynaklarından Dârimî’nin süneni haricinde hepsinde bu şekilde yer almıştır. Metin içerisinde bazı lafızların farklı kullanıldığı görülmüş ise de bu beş madde olduğu gibi yer almıştır. Şimdi yukarıda metni verilen hadisin tariklerine göre metinleri şu şekilde verilebilir:

İbrahim b. Sa’d Tarikin Rivâyetleri

Zührî’den gelen tarikler içerisinde dört râvî bulunmaktadır. Bu râvîlerden ilki İbrahim b. Sa’d’dır (ö. 183). İbrahim b. Sa’d’dan (ö. 183) ise Yahya b. Kuz’a (ö. ?), Ahmed b. Yunus (ö. 227) ve Ebû Eyyub el-Hâşimî (ö. 219) olmak üzere üç râvî nakletmiştir. Bu rivâyetlerden ikisi Buhârî’de yer alırken birisi de Ebû Avâne’de geçmektedir. İbrahim b. Sa’d’dan gelen isnâd ve metinler şu şekilde gösterilebilir;

Ahmed b. Yunus > Buhârî	Yahya b. Kuz’a > Buhârî	Ebu Eyyub el-Hâşimî > Ebu Ümeyye > Ebû Avâne
الْجَتَانُ، وَالْإِسْتِحْدَادُ، وَتَنْفُؤُ الْإِبْطِ، وَقَصُّ الشَّارِبِ، وَتَقْلِيمُ الْأَطْفَارِ	الْجَتَانُ وَالْإِسْتِحْدَادُ وَقَصُّ الشَّارِبِ وَتَقْلِيمُ الْأَطْفَارِ وَتَنْفُؤُ الْإِبْطِ	الْأَحْتِيَانُ، وَالْإِسْتِحْدَادُ، وَقَصُّ الشَّارِبِ، وَتَقْلِيمُ الْأَطْفَارِ، وَتَنْفُؤُ الْإِبْطِ

Tabloda metin farklılıkları altı çizili bir şekilde işaretlenmiştir. Tabloya bakıldığında hadisin iki tarikinde yer alan metinlerin aynı olduğu görülmektedir. Bunlarda, Buhârî’nin Yahya b. Kuz’a ile Ebu Avâne’nin Ebu Eyyub el-Hâşimî ondan da Ebu Ümeyye tarikinde gelen rivâyet metnidir. Üçüncü tarikinde diğer metinlerle aynı olmakla beraber söz konusu maddelerin diğerlerindeki gibi sıralanmadığı gözlemlenmiştir. Bu tarikte tabloda görüldüğü üzere Buhârî’nin Ahmed b. Yunus’tan

⁷⁸ Buhârî, *el-Câmi’u’s- Şahîh*, “Libâs”, 63 (No: 5889), 64 (No: 5891); Müslim, *el-Câmi’u’s- Şahîh*, “Tahâret”, 257; Ebû Dâvûd, *es-Sünen*, “Tereccül”, 15 (No: 4198); Tirmizî, *el-Câmi’u’s- Şahîh*, “Edeb”, 14 (No: 2756); Nesâî, *es-Sünen*, “Tahâret”, 9 (No: 9)-10 (No: 10); İbn Mâce, *es-Sünen*, “Tahâret”, 8 (No: 292).

naklettiği tarikidir. Metinler arasındaki farklılık – “تَنْفُ الْإِبْطِ” ile “تَقْلِيمُ الْأَطْفَارِ” – maddelerinin yer değiştirilerek nakledilmesinden kaynaklanmaktadır. Bunun temel nedeni hadisin mana ile rivâyetinden yani râviden kaynaklandığı kanaatindeyiz. Böyle bir durumun da hadisin sıhhatine engel olmadığı belirtilmelidir.

Süfyan b. Uyeyne Tarikinin Rivâyetleri

Zührî'nin bir diğer râvîsi Süfyan b. Uyeyne'dir (ö. 198). Süfyan b. Uyeyne'nin rivâyet kanalı Zührî'nin tarikleri içerisinde en çok râvî'nin bulunduğu tariktir. Zira Süfyan b. Uyeyne'den; Alî b. Medîni (ö. 234), Amr en-Nâkîd (ö. 232), Züheyr b. Harb (ö. 234), Ebu Bekir b. Şeybe (ö. 235) ve Müsedded (ö. 228) nakilde bulunmuş söz konusu râvîlerden de Buhârî, Müslim, Ebû Dâvud, İbn Mâce, Ahmed b. Hanbel ve Humeydî'nin rivâyeti aldığı görülmektedir. Süfyan b. Uyeyne'nin rivâyet tarikinin sened metni şu şekildedir;

Ali b. Medîni >Buhârî	Amr en-Nâkîd > Müslim Züheyr b. Harb > Müslim Ebu Bekir b. Şeybe > Müslim	Müsedded > Ebû Dâvud	Ebu Bekir b. Şeybe > İbn Mâce	Humeydî	Ahmed b. Hanbel
الْجَنَانُ وَالْإِسْتِحْدَادُ وَتَنْفُ الْإِبْطِ وَتَقْلِيمُ الْأَطْفَارِ وَقَصُّ الشَّارِبِ	الْجَنَانُ، وَالْإِسْتِحْدَادُ، وَتَقْلِيمُ الْأَطْفَارِ، وَتَنْفُ الْإِبْطِ، وَقَصُّ الشَّارِبِ	الْجَنَانُ وَالْإِسْتِحْدَادُ وَتَنْفُ الْإِبْطِ وَتَقْلِيمُ الْأَطْفَارِ وَقَصُّ الشَّارِبِ	الْجَنَانُ، وَالْإِسْتِحْدَادُ، وَتَقْلِيمُ الْأَطْفَارِ، وَتَنْفُ الْإِبْطِ، وَقَصُّ الشَّارِبِ	الْجَنَانُ، وَالْإِسْتِحْدَادُ، وَتَقْلِيمُ الْأَطْفَارِ، وَتَنْفُ الْإِبْطِ، وَقَصُّ الشَّارِبِ	الْجَنَانُ، وَالْإِسْتِحْدَادُ، وَقَصُّ الشَّارِبِ، وَتَقْلِيمُ الْأَطْفَارِ، وَتَنْفُ الْإِبْطِ

Tabloda görüldüğü gibi bu metinler de birbirinin aynı olmakla beraber metin içerisindeki maddelerin aynı sırayla yer almadığı anlaşılmaktadır. Rivâyet tariklerinin bazısında koltuk altı “وَتَنْفُ الْإِبْطِ”, bazısında bıyıkların kırılması “وَقَصُّ الشَّارِبِ” bazısında ise tırnakların kesilmesi “تَقْلِيمُ الْأَطْفَارِ” önce yahut sonra zikredilmiştir. Bunun da râvîlerden kaynaklı olduğu kanaatindeyiz. Aynı şekilde bu durum da rivâyetin sıhhatine mani değildir.

Yunus b. Yezid Tariki

Zührî'nin râvîlerinden bir diğeri de Yunus b. Yezid (ö. 159) olup Harmele b. Yahya (ö. 243) ile beraber yukarıda mecruh ve tenkid edilen râvîler arasında zikredilmişti. Tenkid edilen bu râvîler ile diğeri sika râvîlerin naklettiği metinlerin durumunu tespit amacıyla metin düzeyinde ikinci bir değerlendirme yapmak üzere söz konusu râvîlerin naklettikleri metinde aşağıdaki tabloya dâhil edilecektir. Yunus b. Yezid tarikiyle gelen rivâyetlerin sened ve metinleri şöyledir;

İbn Vehb > Ebu Tahir > Müslim	İbn Vehb > Harmele b. Yahya > Muhamed b. kuteybe > İbn Hibbân	İbn Vehb > Haris b. Miskin > Nesâî
الإِخْتِانُ، وَالِاسْتِحْدَادُ، وَقَصُّ الشَّارِبِ، وَتَقْلِيمُ الْأَطْفَارِ، وَتَنْفُؤُ الْإِبْطِ	الإِخْتِانُ، وَالِاسْتِحْدَادُ، وَقَصُّ الشَّارِبِ، وَتَقْلِيمُ الْأَطْفَارِ، وَتَنْفُؤُ الْإِبْطِ	الإِخْتِانُ وَالِاسْتِحْدَادُ وَقَصُّ الشَّارِبِ وَتَقْلِيمُ الْأَطْفَارِ وَتَنْفُؤُ الْإِبْطِ

Tabloya bakıldığında üç metninde aynı şekilde nakledildiği anlaşılmaktadır. Bu tarikte bulunan râvîler mecruh ve tenkid edilmelerine rağmen naklettikleri metinlerin diğeri metinlerden pek bir farkının olmadığı görülmektedir. Ancak burada dikkati çeken en önemli husus hitân'ın (sünnet olma) *ihitân* “الإِخْتِانُ” şeklinde yer almış olmasıdır. Nitekim diğeri metinlerin hepsinde sünnet, *hitân* “الِخْتَانُ” şeklinde geçmiştir. Bu şekildeki lafız değişikliğinin rivâyetin manasında bir değişikliğe neden olmadığı belirtilmelidir. Çünkü iki metinde *hitân* mastar şeklinde kullanılmıştır. Dolayısıyla Yunus b. Yezid ve Harmele b. Yahya'nın kusurlu râvîlerden olmalarına rağmen, tariklerinde hadisi metin ve mana açısından değiştirmeden naklettiklerini, dolayısıyla sika râvîlere bu konuda muhalefet etmedikleri anlaşılmaktadır. Bu da hadisin hem isnâd hem de metin bakımından tariklerinin sahih olduğu kanaatini güçlendirmektedir.

Ma'mer b. Râşid Tariki

Zührî'nin tarikleri içerisinde en son râvî Ma'mer b. Râşid'dir (ö. 153). Ma'mer b. Raşid'den de üç râvînin nakilde bulunduğu görülmektedir. Bunlar, Mu'temir (ö. 106), Muhammed b. Cafer (ö. 193) ve Abdürrezzak'tır (ö. 211). Bu râvîlerden de Tirmizî (ö. 279), Nesâî (ö. 303), ve Ahmed b. Hanbel'in (ö. 241) nakletmiştir.

Abdürrezzak > Hasan b. Ali > Tirmizî	Mu'temir > Muhammed b. Abula'le > Nesâi	Muhammed b. Cafer > Ahmed b. Hanbel	Abdürrezzak > Ahmed b. Hanbel
الإِسْتِخْدَادُ، وَالْجِتَانُ، وَقَصُّ الشَّارِبِ، وَتَنْفُ الْإِبْطِ، وَتَقْلِيمُ الْأَطْفَارِ	قَصُّ الشَّارِبِ وَتَنْفُ الْإِبْطِ وَتَقْلِيمُ الْأَطْفَارِ وَالْإِسْتِخْدَادُ وَالْجِتَانُ	قَصُّ الشَّارِبِ، وَتَقْلِيمُ الْأَطْفَارِ، وَتَنْفُ الْإِبْطِ، وَالْإِسْتِخْدَادُ، وَالْجِتَانُ	الإِسْتِخْدَادُ، وَالْجِتَانُ، وَقَصُّ الشَّارِبِ، وَتَنْفُ الْإِبْطِ، وَتَقْلِيمُ الْأَطْفَارِ

Bu tabloda da metinlerin aynı olduğu ancak aynı şekilde sıralanmadığı görülmektedir.

Sonuç olarak Zührî tarikiyle gelen muhtelif varyantlar üzerinde yapmış olduğumuz metin analizi neticesinde, hadisin metninde bulunan söz konusu maddelerin tümünün bütün metinlerde yer aldığı, fakat bu maddelerin aynı şekilde sıralanmadığı görülmüştür. Buna göre söz konusu hadisin tüm varyantlarındaki metinlerde mana değişikliğine sebep olacak herhangi bir durumun olmadığı tespit edilmiştir. Dolayısıyla söz konusu hadisin isnâd açısından sahih olduğu gibi metin açısından da sahih olduğu anlaşılmaktadır.

Hadisin merfu' olan metin analizinin ardından şimdi de mevkûf bir şekilde *Muvatta* da yer alan rivâyetin metin analizi yapılacaktır. Mevkûf olan rivâyetin hadis kaynaklarından sadece *Muvatta*'da geçtiğine temas edilmişti. Söz konusu rivâyetin metni tablo halinde aşağıda gösterildiği gibidir;

Keysan b. Saîd > Mâlikî
تَقْلِيمُ الْأَطْفَارِ، وَقَصُّ الشَّارِبِ، وَتَنْفُ الْإِبْطِ، وَحَلْقُ الْعَانَةِ. وَالْأَخْتِيَانُ

Ebu Saîd Tariki

Ebu Saîd el-Makbürî'in tarikinde tek bir râvi bulunmaktadır. O da Keysan b. Said onun babasıdır. Keysan hadisi Malikten o da Ebû Hüreyre'den nakletmiştir. Rivâyetin bu tarikinin her tabakada bir râvîyle ve mevkûf olarak naklediği görülmektedir.

Tabloda görüldüğü üzere Mâlik b. Enes'in naklettiği bu metinde kasıkların tıraş edilmesi “وَحَلْقُ الْعَانَةِ” şeklinde geçmiştir. Diğer metinlerin tümünde “الإِسْتِخْدَادُ” *istihtâd* yani masdar şeklinde geçtiğine değinilmişti. Bu da söz konusu rîvâyetin mana ile rîvâyet edildiği kanaatini güçlendirmektedir.

Yukarıda metinlerini verdiğimiz hadisin tüm tarikleri incelendiğinde bütün varyantlarının aynı olduğu ve manayı değiştirecek lafız farklılıklarının da bulunmadığı gözlemlenmiştir. Örneğin sünnet olmak “الْحِثَانُ” *el-hitân* şeklinde geçerken bazılarında ise “الِإِثْتَانُ” *el-ihitân* olarak yer almıştır. Aynı şekilde kasıkların tıraş edilmesi de bazı rivâyetlerde “الِإِسْتِيخْدَادُ” *el-istihtidâd* diğer rivâyetlerde de “حَلَقُ الْعَانَةِ” *halk el-‘aneti* şeklinde ifade edilmiştir.

Hadisin bir diğer farklı metni Ebû Dâvud et-Tayâlisî’nin *Müsned*’i ve Taberânî’nin *Mu‘cemu’l evsat*’ın da yer almıştır. Zayıf olmakla beraber bu rivâyetlerin de metin analizinin yapılmasında fayda olduğu kanısındayız. Bu vesile ile Ebu Dâvud et-Tayâlisî ve Taberânî’nin naklettiği rivâyetler tek bir tabloda ele alınacaktır.

Ebu Dâvud et-Tayâlisî ve Taberânî’nin naklettiği hadisin metin tablosu şu şekildedir;

Zührî > Zem’a b. Salih > Tayâlisî	Urve b. Zubeyr > Ebi’l-Esved > Taberânî
قَصُّ الْأَطْفَارِ، وَالِإِسْتِيخْدَادُ، وَتَنْفُ الْإِبْطِ، وَالسِّوَاكُ، وَالْحِثَانُ	الِإِثْتَانُ، وَالِإِسْتِيخْدَادُ، وَالسِّوَاكُ، وَتَقْلِيمُ الْأَطْفَارِ، وَتَنْفُ الْإِبْطِ

İsnâd açısından zayıf olan bu iki tarikte bulunan metinlerin mana açısından birbirinin aynı olduğu görülmüştür. Ancak bu iki rivâyetten birinde “الِإِثْتَانُ” *ihitân* diğerinde “الْحِثَانُ” *hitân*, yer alırken; tırnakların kesilmesi de “تَقْلِيمُ الْأَطْفَارِ” *taklimu’l-azfâr* öbüründe “قَصُّ الْأَطْفَارِ” *kassu’l-azfâr* şeklinde geçmiştir. Ayrıca fitrattan sayılan maddeler aynı sıralamayla yer almamışlardır. Bununla beraber bu iki rivâyet tarikinin diğer tariklerden ayıran en önemli nokta misvak kullanma maddesidir. Çünkü diğer metinlerde; “Sünnet olmak (*hitân*), kasıkları tıraş etmek, tırnakları kesmek, koltuk altını temizlemek” maddeleri geçmiştir. Kaynakların çoğunda yer alan ve sahih olan rivâyette “وَقَصُّ الشَّارِبِ” *“bıyıkları kırpma”* ile bıyıkların kısaltılmasından bahsedilirken; Tayâlisî ve Taberânî de ise bunun yerine “وَالسِّوَاكُ” *“misvak kullanmak”* geçmektedir. Dolayısıyla Ebû Dâvud et-Tayâlisî ve Taberânî’nin naklettiği rivâyetin diğer rivâyetlerden metin açısından farklı ve onlara muhalif olduğu anlaşılmaktadır. Buna göre söz konusu rivâyetin isnâd açısından zayıf olduğu gibi metin açısından da diğer rivâyetlere muhalif olup zayıf olduğu belirtilmelidir.

2. Hadiste Fitrattan Sayılan Hususlar

Analiz ve tetkikini yapmaya çalıştığımız ‘Beş şey fitrattandır’ hadisinin beden temizliği ile alakalı olduğu anlaşılmaktadır. Bu başlıkta hadis-i şerifte belirtilen maddelere kısaca temas edilecektir.

2.1. Sünnet Olmak (Hitân)

Hitân “الْحِتَانُ”, “ختن” “h-t-n” kelimesinin mastarı olup⁷⁹ Türkçede “sünnet olmak” şeklinde ifade edilir.⁸⁰ (İkinci anlamı masdar değildir) *Hitân* veya sünnet olma, erkek veya kadının cinsel organının ucunda/üst kısmında yer alan fazla derinin kesilmesi,⁸¹ kesilen yer ve sünnet mahallini ifade eder.⁸² Sünnet veya hitan, erkeğin cinsel organının ucunda bulunan fazla derinin; kadının ise cinsel organının üst kısmında yer alan derinin (prepus) ve kısmen bızırın (klitoris) alınması şeklinde gerçekleşir.⁸³ Bununla beraber *hitan* ile genel olarak erkeğin cinsel organının ucunda bulunan fazlalığın alınması kastedilir.⁸⁴ Bu ameliyat sonucu kesilen ve kesim sonrası arta kalan deri parçasına, “kulfe / الكلفة” ya da “ğurle / الغرلة”,⁸⁵ sünnetsiz olanlara ise “اغلف” *ağlef* / “اقلف” *aklef* denilmektedir.⁸⁶

Kaynaklarda *Hitân* uygulaması Hz. İbrahim’e (as) kadar dayandırılmıştır.⁸⁷ Bu bilgilere göre Hz. Peygamber’in (as) doğuştan sünnetli olduğu⁸⁸ ile doğumunun yedinci gününde, dedesi Abdülmuttalib tarafından sünnet ettirildiği bildirilmektedir.⁸⁹ Dedesi tarafından sünnet ettirildiğine dair bilgilerin daha isabetli olduğu kanısındayız. Bu nedenle hem Hz. Peygamber’in (as) hem de önceki peygamberlerin yolundan gitme anlamında Türkçemizde sünnet olma şeklinde ifade edilmiştir.⁹⁰ Hz. Peygamber’in (as) İslâm’a girmek isteyen sünnet olması gerektiğini emretmesi,⁹¹ Müslüman olan

⁷⁹ İbnü'l-Kayyim, *Tuhfetü'l-mevdûd bi ahkâmi'l-mevlûd*, 305.

⁸⁰ Nebi Bozkurt, “Sünnet”, *İslam'da İnanç, İbadet ve Günlük Yaşayış Ansiklopedisi*, ed. İbrahim Kafi Dönmez (İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2006), 4/1842; Salime Leyla Gürkan, “Sünnet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2010), 38/155; Hakan Hadi Kadioğlu vd., “Dinî ve Tıbbî Açından Sünnet”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 0/25 (30 Haziran 2006), 2.

⁸¹ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, “h-t-n”, 13/137-138; İbn Hacer el-Askalânî, *Fethu'l-bârî bi şerhi Şahîhi'l-Buhârî*, 18/173.

⁸² İbnü'l-Kayyim, *Tuhfetü'l-mevdûd bi ahkâmi'l-mevlûd*, 305-306.

⁸³ İbnü'l-Kayyim, *Tuhfetü'l-mevdûd bi ahkâmi'l-mevlûd*, 306; Gürkan, “Sünnet”, 38/155.

⁸⁴ Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî en-Nevevî, *el-Mecmû' şerhu'l-Mühezzeb*, thk. Mahmud Matracî (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 2010), 1/301-302.

⁸⁵ İbnü'l-Kayyim, *Tuhfetü'l-mevdûd bi ahkâmi'l-mevlûd*, 305.

⁸⁶ Gürkan, “Sünnet”, 38/155.

⁸⁷ İbn Abdülber, *et-Temhîd limâ fi'l-Muvaţţâ' mine'l-me'anî ve'l-esânîd*, 8/393; Ebû Bekr Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed el-Meâfirî İbnü'l-Arabî, *‘Ârizatü'l-ahvezî bi şerhi Sahîhi't-Tirmizî* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.), 10/216. Buhârî, İsti'zân, 51, Müslim, Fedâil 151, (2370) Kütüb-i Sitte Muhtasarı (içinde), 7/531.

⁸⁸ İbn Abdülber, *et-Temhîd limâ fi'l-Muvaţţâ' mine'l-me'anî ve'l-esânîd*, 8/365; İbnü'l-Arabî, *‘Ârizatü'l-ahvezî bi şerhi Sahîhi't-Tirmizî*, 10/217.

⁸⁹ İbnü'l-Kayyim, *Tuhfetü'l-mevdûd bi ahkâmi'l-mevlûd*, 377-386; Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ebî Bekr b. Eyyûb ez-Züraî ed-Dımaşkî İbn Kayyim el-Cevziyye, *Zâdü'l-me'âd fi hedyi hayri'l-ibâd*, çev. Heyet (İstanbul: İklim Yayınları, 1988), 2/1/81-82; Cemaleddin Karslızâde, *Me'debetü'l-hitân* (İstanbul, 1252), 17.

⁹⁰ Ahmet Yaşar, “Kaynaklara Göre Sünnet Olmak”, *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 36/4 (25 Eylül 1987), 420-421.

⁹¹ Ebû Dâvûd, *es-Sünen*, “Tahâret”, 126 (No: 356); İbnü'l-Kayyim, *Tuhfetü'l-mevdûd bi ahkâmi'l-mevlûd*, 321-322, 330-331, 340-341.

kişinin yaşı büyük olsa dahi sünnetsiz kalmaması gerektiğini bildirmesi,⁹² *Hitân*'ın islam kültüründeki önemini göstermesi bakımından dikkate değerdir. Bu nedenle *hitân* (sünnet olma) İslâm'ın ve Müslümanların şîârı ve alameti kabul edilmiştir.⁹³

Sünnet olmanın zamanı, çocuğun doğumunun yedinci gününden bülüğ çağına kadardır.⁹⁴ Hz. Peygamber'in, torunları Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'i doğumlarının yedinci gününde sünnet ettirmesinin, sünnetin doğumun yedinci gününde yapılması düşüncesinin ortaya çıkmasında etkili olduğu düşünülmektedir.⁹⁵ İslamiyet'te sünnetin zamanına ilişkin herhangi bir kriter bulunmaktadır, ancak sünnet için en uygun zamanın çocuğun sünnet olma bilincine vardığı dönemin olduğu söylenebilir.

2.2. Etek Tıraşı Olmak (İstihdat)

Etek tıraşı, kişinin avret çevresini yani apış aralarını, kasıklarını, ud yerlerini tıraş etmesine denir.⁹⁶ İslâmî kaynaklarda “'anet” olarak ifade edilip⁹⁷ burada yer alan kılların uzadıkça jilet veya buna benzer bir şeyle kesilmesi gerektiği hadiste belirtilmiş ve *istihdat* denilerek buna işaret edilmiştir.⁹⁸ Çünkü *istihdat* “استحداد” fıkhîta kasık tüylerinin tıraş etme yöntemiyle alınması anlamında kullanılmaktadır.⁹⁹ Kasık bölgesi, eşlerden başkasının dokunması ve bakması haram olan bölge olması

⁹² Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Alî el-Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, thk. Muhammed Abdulkadir Ata (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2003), 8/324.

⁹³ İbn Hacer el-Askalânî, *Fethu'l-bârî bi şerhi Şaḥîhi'l-Buḥârî*, 18/176-177; Ebû Muhammed Muvaffakkuddîn Abdullâh b. Ahmed b. Muhammed İbn Kudâme, *el-Muḡnî* (Riyad: Dâru'l-Âlemi'l-Kütüb, 1997), 1/115; İbn Abdülberr, *el-İstizkârü'l-câmi' li-mezâhib fuḡahâ'i'l-emşâr ve 'ulemâ'i'l-aḡtâr fimâ tezammenehü'l-Muvaḡḡâ' min me'âni'r-re'y ve'l-âsâr*, 8/338; Zeynüddîn b. İbrâhîm b. Muhammed el-Mısırî İbn Nüceym, *el-Baḡrû'r-râ'ik* (Beyrut: Dâru'l-Ma'ârif, 1997), 9/337; Muhammed Emîn b. Ömer b. Abdülazîz el-Hüseynî ed-Dımaşkî İbn Âbidîn, *Reddül-muḡtâr 'ale'd-Dürri'l-muḡtâr*, thk. Ahmed Abdülmevcud Adil - Ali Muhammed Muavvid (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1423), 10/480.

⁹⁴ Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî en-Nevevî, *Ravzatü't-tâlibîn*, thk. 'Âdil Ahmed 'Abdülmevcûd - Alî Muhammed Mu'avvaz (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, ts.), 7/387-388; Seyyid Sâbık, *Fıkhü's-sünne* (Kahire: Dâru'l-Feth li'l-İlâmî'l-Arabî, 1418), 1/46; Ebu'l-Muzaffer M. Evrengîzib Âlemgîr, *el-Fetâva'l-Hindiyîye* (Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsî'l-Arabî, ts.), 6/445; Ebu'l-Abbâs Ahmed b. İdrîs Karâfi, *ez-Zahîre*, thk. Muhammed Haccî - Muhammed Ebû Hubze (Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1415), 4/167; Ebu Abdillâh Muhammed b. Yusuf el-Mevvâk, *et-Tâc ve'l-iklîl li Muhtasari Halîl* (Beyrut: Dâru'l-Fıkr, 1398), 3/258; Ebu Ömer Yusuf en-Nemeri İbn Abdülber, *el-Kâfi fi fıkhî ehli'l-Medîne el-Mâlikî*, thk. Muhammed Mürîtanî (Riyad: Mektebetü'r-Riyâdi'l-Hadîse, 1400), 2/1137; Ebü'l-Hasen Alî b. Süleymân Merdâvî, *el-İnsâf fi ma'rifeti'r-râciḡ mine'l-hilâf 'alâ mezhebi'l-İmâmî'l-mübeccel Ahmed b. Hanbel*, thk. Muhammed Hâmîd el-Fıkî (Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsî'l-Arabî, 1419), 1/98; Mansûr b. Yûnus b. İdris el-Buhûtî, *Keşşâfû'l-kınâ' an metni'l-İknâ'* (Beyrut: Dâru'l-Fıkr, 1402), 1/80.

⁹⁵ İbrahim Canan, *Hz. Peygamber'in Sünnetinde Terbiye* (İstanbul: Tuğra Neşriyat, ts.), 89; Ali Osman Ateş, *İslâm'a Göre Cahiliye ve Ehli Kitab Örf ve Adetleri* (İstanbul: Beyan Yayınları, 2014), 254-273.

⁹⁶ Nevevî, *el-Mecmû' şerhu'l-Mühezzeb*, 1/160.

⁹⁷ Cevherî, *es-Sihâh*, 5/2169; İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, 13/300.

⁹⁸ Nevevî, *el-Minhâc fi şerhi Şaḥîhi Müslim b. el-Haccâc*, 3/187-190.

⁹⁹ Hattâbî, *Me'âlimü's-Sünen*, 4/211; İbn Abdülberr, *el-İstizkârü'l-câmi' li-mezâhib fuḡahâ'i'l-emşâr ve 'ulemâ'i'l-aḡtâr fimâ tezammenehü'l-Muvaḡḡâ' min me'âni'r-re'y ve'l-âsâr*, 26/238; İbn Hacer el-Askalânî, *Fethu'l-bârî bi şerhi Şaḥîhi'l-Buḡârî*, 18/180; Aynî, *'Umdetu'l-kârî fi şerhi Şaḥîhi'l-Buḡârî*, 22/69-70; Nevevî, *el-Minhâc fi şerhi Şaḥîhi Müslim b. el-Haccâc*, 3/189-190.

nedeniyle bu kılların alınmasında eşlerden başkasından yardım almak caiz görülmezken, eşlerin yardımı da mekruh görülmüştür.¹⁰⁰

Ne yazık ki gençler arasında özentî ve batı taklitçiliği nedeniyle bu sünnet ihmal edilmektedir.¹⁰¹ Hâlbuki Hz. Peygamber (as), insan tabiatının ve sağlığının tabii bir sonucu olan bu temizliğin yapılmasını tavsiye etmiştir. Dolayısıyla bu temizliğin ihmal edilmesi veya terkedilmesi hem sağlık hem de dini açıdan doğru bir yaklaşım değildir. Bu nedenle gençlere bu tür temizliğin insanın fitratının yani tabiatının gereği olduğu izah edilmelidir.

2.3. Tırnak Kesmek

Hadiste fitrattan sayılan bir diğer madde de tırnak kesimidir. Tırnakların parmaklara zarar vermeyecek şekilde dipten kesilmesi gerekmekte olup, bu konuda belirli bir süre tayin edilmemiştir. Bu nedenle tırnaklar uzadıkça kesilmesi gerekir. Ancak haftada bir bu temizliğin yapılması tavsiye edilmiştir.¹⁰² Bu noktada ayaklar ile eller aynı hükümdedir.

Bu sünnetin de günümüzde terkedildiği görülmektedir. Özellikle genç kadınların moda ve süs adı altında tırnaklarını uzatıp bunlara bakım yaptırdığı bilinen bir gerçektir. Bu durumun özentî ve taklitten kaynaklandığı, İslâm ahlakıyla bağdaşmadığı gibi sağlık açısından da doğru olmadığı belirtilmelidir. Çünkü bu şekilde uzatılacak tırnaklarda fayda olmamakla beraber sağlık açısından da zararlı olduğu bir gerçektir. Unutulmamalıdır ki İslâm, her şeyin en güzelini ve tabii olanını tavsiye eder.

2.4. Koltuk Altı Kıllarını Temizlemek

Koltuk altında bulunan kılların temizliği hadiste “ننّف الإبط” yolunmak (koltuk altı kıllarının yolunması) ile belirtilmiştir.¹⁰³ Ancak bu kılların tıraş edilmesi yahut başka bir şekilde izale edilmesinde de herhangi bir sakınca bulunmamaktadır.¹⁰⁴ Örneğin günümüzde kullanılan tüy dökücü kremler ile temizlenmesi de mümkündür. Çünkü asıl olan buradaki kılların izalesidir.

¹⁰⁰ Nevevî, *el-Mecmû' şerhu'l-Mühezzeb*, 1/289; İzdihar Binti Mahmut, *Ahkâmu't-tecmilü'n-nisa fi'ş-şeriatü'l-İslamiyye* (Riyad: Dâru'l-fazie, 2002), 73-74.

¹⁰¹ Mehmet Keskin, *Şafii Fıkhı* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2016), 2/56.

¹⁰² Nevevî, *el-Mecmû' şerhu'l-Mühezzeb*, 1/158-159.

¹⁰³ İzdihar binti Mahmut, *Ahkâmu tecmilü'n-nisa*, 75-76.

¹⁰⁴ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 1/117; Nevevî, *el-Mecmû' şerhu'l-Mühezzeb*, 1/159-160.

2.5. Bıyıkları Kısaltmak

'Beş şey fitrattandır' hadisinde belirtilen bir diğer husus bıyıkların kesilmesi veya kısaltılmasıdır.¹⁰⁵ Bıyıkların üst dudak kırmızısının görünecek tarzda kısaltılması gerekir.¹⁰⁶ Buna göre üst dudak kenarlarından taşıp ağzın içine girecek şekilde bıyıkların uzatılması doğru değildir.¹⁰⁷ Yemek yerken veya bir şey içerken bıyıkların yemeğe ve içeceğin içerisine bulaşacaktır. Bu durumda hem sağlık açısından sakıncalı hem de insanın dış görünüşü bakımından hoş karşılanmamaktadır. Zira Müslüman her haliyle temiz olmalıdır. Giydiği elbise kadar beden temizliği de önemli olup bu temizlik kişinin dış görünüşünü yansıtmaya açısından önemlidir. Özellikle insanın fiziki görünüşü iç dünyasını yansıtan bir ayna gibidir. Bu nedenle yenilecek veya içilecek şeylerin bıyıklara bulaşması sağlık bakımından zararlı olduğu kadar insanın dış görünüşü açısından da doğru değildir.

Bıyığın düzeltilmesi ve kısaltılması, bütün peygamberlerin uyguladığı ve tavsiye ettiği güzel huylardandır.¹⁰⁸ Hz. Peygamber (as) de, insanın dış görünüşünün temizliğine önem vermiş ve dış görünüşün güzelliğini yansıtan bıyığın uzatılmayıp kısaltılması gerektiğini tavsiye etmiştir. Bu nedenle ashaptan birisinin uzamış bıyığını kendisi bizzat kısaltmış,¹⁰⁹ bu konuda başkalarına benzememeleri gerektiğini emretmiş¹¹⁰ ve bu temizliği yapmayanların İslâm toplumundan uzaklaşacakları uyarısında bulunmuştur.¹¹¹

Uzayan bıyıkların hem hijyenik hem de estetik açıdan uygun olmaması nedeniyle, Hz. Peygamber (a.s), bıyıkların çok uzatılmasının doğru olmadığını, üst dudağı ve ağzı kapatan bıyıkların kesilmesi gerektiğini tavsiye etmiştir. İnsanın giyim, kuşam ve beden temizliğinin dini açıdan önemli olduğu kadar dış görünüşün de kişinin söz ve davranışında etkili olduğu bir gerçektir. Dolayısıyla bir Müslümanın söz ve davranışlarının etkili olması için manevî temizliğinin yanında beden temizliğine de çok büyük önem vermesi gerekir.

¹⁰⁵ Hattâbî, *Me'âlimü's-Sünen*, 4/211-212; Ebü'l Fazl İyâz b. Mûsâ b. İyâz el-Yahsubî Kâdî İyâz, *İkmâlü'l-Mu'lim bi-fevâ'id fi şerhi Şahîhi Müslim*, thk. Yahya İsmail (Mısır: Dâru'l-Vefâ, 1998), 2/61-62; İbn Abdülberr, *el-İstizkârü'l-câmi' li-mezâhib fuğahâ'i'l-emşâr ve 'ulemâ'i'l-akâtâr fimâ tezâmmenehü'l-Muvattâ' min me'âni'r-re'y ve'l-âsâr*, 26/238; İbn Hacer el-Askalânî, *Fethu'l-bârî bi şerhi Şahîhi'l-Buhârî*, 18/161; Aynî, *'Umdetu'l-kârî fi şerhi Şahîhi'l-Buhârî*, 22/69-70.

¹⁰⁶ Ebü'l-Fazl Zeynüddîn Abdürrahîm el-Hüseyn b. Abdürrahmân el-İrâkî, *Mesele fi kassî's-şârib*, thk. Abdürrahîm b. Mübârek Dervîş (Beirut: Dâru'l-Beşâir el-İslâmiyye, 1424), 45; Yıldırım, *Kaynaklarıyla Ahkâm Hadisleri*, 164; Halil Güneç, *Günümüz Meselelerine Fetvalar* (İstanbul: İlim Yayınları, 1992), 2/172.

¹⁰⁷ Ebu'l-Velid Süleymân b. Halef Bâcî, *el-Müntekâ* (Kahire: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1332), 7/232; Hüseyin Baysa, "Sakal Uzatma Ve Bıyık Kısaltmanın Hükümüne İlişkin Görüşlerin Değerlendirilmesi", *Kilis 7 Aralık Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 7/14 (19 Aralık 2017), 19.

¹⁰⁸ Aynî, *'Umdetu'l-kârî fi şerhi Şahîhi'l-Buhârî*, 22/69; Ebü't-Tayyib Muhammed Şemsü'l-Hak b. Emîr Alî ed-Diyânüvî Âzîmâbâdî, *'Avnü'l-ma'bûd* (Beirut: Dâr İbn Hazm, 2005), 1/1907.

¹⁰⁹ Ebû Dâvûd, *es-Sünen*, "Tahâret", 73 (No: 188).

¹¹⁰ Buhârî, *el-Câmi'u's-Şahîh*, "Libâs", 64 (No: 5892); Müslim, *el-Câmi'u's-Şahîh*, "Tahâret", 259-260.

¹¹¹ Tirmizî, *el-Câmi'u's-Şahîh*, "Edeb", 16 (No: 2761); Nesâî, *es-Sünen*, "Tahâret", 13 (No: 13), "Zinet", 2 (No: 5047).

3. Âlimlerin Hadisten Çıkardıkları Fıkhi Hükümler

Fıkıh âlimleri ‘Beş şey fitrattandır’ hadisinde yer alan hususların tümüne uyulması gerektiği konusunda ittifak halindedirler. Ancak bu hususlardan *hitânın* (sünnet olma) hükmü konusunda âlimlerin farklı görüşleri bulunmaktadır. Şafîî ve Hanbelî mezhebine göre *hitân* (sünnet olma) vâcib,¹¹² Hanefî ve Mâlikîlere göre ise sünnettir.¹¹³ Ayrıca Hanefî mezhebinde *hitân* (sünnet olma), ezan gibi İslâm’ın şîârından sayılıp farza yakın sünnet olarak *Sünnet-i Hüddâ*¹¹⁴ şeklinde değerlendirilir. Ayrıca *hitânın* (sünnet olma) toplum tarafında tamamen terkedilmesinin savaş sebebi sayılacağı bu nedenle de böyle bir duruma izin verilmemesi gerektiği vurgulanmaktadır.¹¹⁵

Ayrıca, Hattâbî (ö. 388/998),¹¹⁶ Beyhakî (ö. 458/1066),¹¹⁷ İbnü’l Arabî (ö. 543/1148),¹¹⁸ İbn Teymiye (ö. 728/1328),¹¹⁹ İbnü’l-Kayyim el-Cevziyye (ö. 751/1350),¹²⁰ Şevkânî (ö. 1250/1834)¹²¹ ve Elbânî (ö. 1420/1999)¹²² gibi âlimler de sünnetsiz olan kişinin kulfede -cinsiyet organının ucunda yer alan fazladan deride- idrar kalabileceğini ve temizliğinin de gerçekleşmeyeceğini bunun sonucunda da namaz gibi ibadetlerinin sahih olmayacağını ifade ederek *hitânın* (sünnet olmanın) vacip olduğunu belirtmişlerdir.¹²³

Bıyığın kısaltılması konusu tüm mezheplerde sünnet olmakla beraber, kısaltılması veya kesilmesi konusunda âlimler arasında ihtilaf bulunmaktadır. Hanefî mezhebinde Tahâvî, Ebu Hanîfe, Ebu Yûsuf ve İmam Muhammed, bıyığın tıraş edilmesinin daha iyi olduğu görüşünde iken¹²⁴ Mâlikî, tamamen kesilmesinin doğru olmadığını belirterek bunu müslâ olarak değerlendirir.¹²⁵

¹¹² Nevevî, *el-Mecmû‘ şerhu’l-Mühezzeb*, 1/300-302; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 1/115-116.

¹¹³ İbn Abdülber, *el-Kâfi fi fıkhi ehli’l-Medine el-Mâlikî*, 2/1136-1137; Ebû Bekr Şemsü’l-eimme Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed es-Serahsî, *el-Mebsût*, thk. Mustafa Cevat Akşit (İstanbul: Gümüşev Yayınları, 2008), 10/287; Ebü’l-Fazl Mecdüddîn Abdullâh b. Mahmûd b. Mevdûd el-Mevsilî, *el-İhtiyâr li-ta’lîli’l-Muhtâr* (Beyrut: Dâru İhyâi’l-Kütübi’l-Arabiyye, ts.), 4/167.

¹¹⁴ Ahmed Münîb Efendi Bandırmalızâde, *Ta’rifü’l-hitân* (İstanbul: Cemal Efendi Matbaası, 1318), 9-10.

¹¹⁵ Serahsî, *el-Mebsût*, 10/156; İbn Âbidîn, *Reddû’l-muhtâr ‘ale’d-Dürri’l-muhtâr*, 10/481.

¹¹⁶ İbn Hacer el-Askalânî, *Fethu’l-bârî bi şerhi Şahîhi’l-Buhârî*, 18/177.

¹¹⁷ Beyhakî, *es-Sünenü’l-Kübrâ*, 8/560-562.

¹¹⁸ İbnü’l-Arabî, *‘Arizatü’l-ahvezî bi şerhi Sahîhi’t-Tirmizî*, 10/217.

¹¹⁹ Ebü’l-Abbâs Takiyyüddîn Ahmed b. Abdülhalîm b. Mecdiddîn İbn Teymiyye, *Mecmûu’l-fetâvâ*, thk. Abdurrahman b. Muhammed (Riyad: Dâru ‘Âlemi’l-Kütüb, 1412), 21/113-115.

¹²⁰ İbnü’l-Kayyim, *Tuhfetü’l-mevdûd bi ahkâmi’l-mevlûd*, 320-321.

¹²¹ Ebü Abdillâh Muhammed b. Alî b. Muhammed eş-Şevkânî, *es-Seylü’l-cerrâr el-mütedeffik ‘alâ hadâiki’l-ezhâr*, thk. Mahmud İbrahim Zâyid, (Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, ts.), 4/93.

¹²² Muhammed Nâsirüddîn el-Elbânî, *Tamâmu’l-minne fi’t-ta’lîki ‘alâ Fıkhi’s-sünne* (Riyad: Dâru’r-Râye, 1409), 69.

¹²³ Karslızâde, *Me’debetü’l-hitân*, 5-6; Bandırmalızâde, *Ta’rifü’l-hitân*, 7-9.

¹²⁴ İbn Nuceym, *el-Bahrü’r-râ’ik*, 8/375; İbn Âbidîn, *Reddû’l-muhtâr ‘ale’d-Dürri’l-muhtâr*, 9/580-583.

¹²⁵ Bâcî, *el-Müntekâ*, 7/232-233.

Şafî mezhebi ise, bıyıkların kısaltılmasının daha uygun olduğunu belirtirken¹²⁶ Ahmed b. Hanbel de bıyıkların kısaltılması ile tıraş edilmesi arasında fark görmemektedir.¹²⁷

Hadiste konu edinilen beden temizliğinin ne kadarlık bir sürede yapılacağı da âlimler tarafından değerlendirilmiştir. Nitekim Enes b. Mâlik, Hz. Peygamber'in (as); " وَقَتْنَا لَنَا رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ وَسَلَّمَ فِي قَصَصِ " "الشارب وتقليم الأظفار ونبف الإبط وحلق العانة أن لا نترك أكثر من أربعين ليلةً" "Hz. Peygamber (as), bıyıkların kısaltılması, tırnakların kesilmesi, koltuk altı ve etek tıraşını kırk günden fazla bırakmamamız gerektiğini tayin etti."¹²⁸ buyurduğunu aktarır. Hadis-i şerifte kırk günü geçmeyecek periyotlarla beden temizliğinin yapılması gerektiği ifade edilmiştir. Vehbe Zuhayli, mezheplerin bu konudaki görüşlerine yer vererek, etek tıraşının haftada bir yapılmasının gerektiği, bu temizliğin kırk günden fazla yapılmamasının ise - bütün mezheplere göre - mekruh kabul edildiğini bildirir.¹²⁹ Buna göre temizliğin haftalık olarak düzenli bir şekilde yapılması güzel görülmüştür.

Sonuç

Birçok âyet ve hadiste temizliğe vurgu yapılması, fıkıh kitaplarının temizlik yani tahâret bölümü ile başlaması ve temizliğin bazı ibadetlerin ön şartı kabul edilmesi, İslâm'ın temizliğe ne denli önem verdiğinin kanıtıdır. Hz. Peygamber de (as), 'Beş şey fitrattandır' hadisiyle temizliğin fitrattan olduğunu, yani insanı insan yapan en temel unsurlardan biri olduğunu belirtilerek beden temizliğinin önemini vurgulamıştır.

Bu çalışmada 'Beş şey fitrattandır' hadisinin isnâd ve metin analizi yapılmıştır. Kaynaklardaki mevcut bilgilere dayanarak hadisin sahabeden sadece Ebû Hüreyre (ö.58/678) tarafından nakledildiği belirlenmiştir. Zührî'ye kadar tek râviyle nakledilen hadisin Zührî sonrası rivâyet kanallarının arttığı gözlemlenmiştir. Hadis kaynaklarının çoğunda yer alan hadisin, "libas", "tahâret", "terecül" ve "edeb" bölümlerinde geçtiği görülmüştür. Hadisin isnâd açısından merfû' ve mevkûf olarak iki şekilde nakledildiği, metin bakımından da iki farklı versiyonunun olduğu tespit edilmiştir. Hadisin isnâd bakımından zayıf, metin açısından da farklı olan varyantının Taberânî ve Ebu Dâvud et-Tayalisi tarafından aktarıldığı görülmüştür.

Hadisin, ricâl literatüründeki mevcut bilgilere, râvilerden gelen metinlerin lafız ve anlam bütünlüğüne dayanılarak yaptığımız metin değerlendirmesi sonucunda da, râvilerin aktardığı metinlerin hem lafız hem de anlam bütünlüğü açısından birbirine uyumlu olduğu görülmüştür. Tenkid edilen mecruh râvilerden gelen metinlerin de anlam bütünlüğünü bozacak tarzda olmadığı anlaşılmaktadır. Dolayısıyla bu durum ricâl kaynaklarındaki bilgileride doğrular niteliktedir. Bu değerlendirmeler ışığında ulaşılan sonuçlardan birisi, hadislerin her asırda muhaddisler tarafından

¹²⁶ Nevevî, *el-Mecmû' şerhu'l-Mühezzeb*, 1/158-159.

¹²⁷ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 1/114-118.

¹²⁸ Müslim, *el-Câmi'u's- Şahîh*, "Taharet" 258.

¹²⁹ Vehbe Zuhayli, *el-Veciz fi'l-fikhi'l-İslâmî* (Şam: Dâru'l-Fikr, 2008), 1/311.

anlam ve lafız bütünlüğünün titiz bir şekilde korunduğunu ispatlamaktadır. Buna göre ‘Beş şey fıtrattandır’ hadisinin mana ile rivayet edildiği ifade edilmelidir.

Son olarak, fâkihlerin hadisteki hususlardan dördünün - bıyıkların kısaltılması, tırnakların kesilmesi, koltuk altı ve etek tıraşı - hükmü ile ilgili sünnet olduğu konusunda ittifak ettikleri tespit edilmiştir. Hitânın hükmü hakkında ihtilafın olduğu ve islâmın şîârı kabul edildiği gözlemlenmiştir..

Kaynaklar / References / المصادر

- Abdülbâkî, Muhammed Fuâd. *el-Mu'cemü'l-müfehres li elfâzi'l- Qur'âni'l-Kerim*. Kahire: Dâru'l-Kitab el-Mısriyye, 1927.
- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî el-Mervezî. *el-Müsned*. thk. Şuayb el Arnavut. 50 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1996.
- Âlemgîr, Ebu'l-Muzaffer M. Evrenğzîb. *el-Fetâva'l-Hindiyye*. 6 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, ts.
- Ateş, Ali Osman. *İslam'a Göre Cahiliye ve Ehli Kitab Örf ve Adetleri*. İstanbul: Beyan Yayınları, 2. Baskı., 2014.
- Aynî, Ebû Muhammed Bedrüddîn Mahmûd b. Ahmed b. Mûsâ b. Ahmed el-. *'Umdetu'l-kârî fi şerhi Şahihi'l-Buhârî*. 25 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2001.
- Aytepe, Mahsum. "İnsanda Orta Yolu Bulma Potansiyeli". *e-Şarkiyat İlmi Araştırmaları Dergisi/Journal of Oriental Scientific Research (JOSR)* 10/1 (30 Nisan 2018), 230-248. <https://doi.org/10.26791/sarkiat.357117>
- Âzîmâbâdî, Ebû't-Tayyib Muhammed Şemsü'l-Hak b. Emîr Alî ed-Diyânüvî. *'Avnü'l-ma'bûd*. 2 Cilt. Beyrut: Dâr İbn Hazm, 2005.
- Bâcî, Ebu'l-Velid Süleymân b. Halef. *el-Müntekâ*. 7 Cilt. Kahire: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1332.
- Bâcî, Ebu'l-Velid Süleymân b. Halef. *et-Tadil ve't-tecrih*. thk. Ahmed Bezzâr. 3 Cilt. Mağrib: Vizâratu'l-Evkâf ve's-Şuûn el-İslâmiyye, 1411.
- Bandırmalızâde, Ahmed Münîb Efendi. *Ta'rifü'l-hitân*. İstanbul: Cemal Efendi Matbaası, 1318.
- Baysa, Hüseyin. "Sakal Uzatma Ve Bıyık Kısaltmanın Hükümüne İlişkin Görüşlerin Değerlendirilmesi". *Kilis 7 Aralık Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 7/14 (19 Aralık 2017), 273-289. <https://doi.org/10.31834/kilissbd.352197>
- Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Alî el-. *es-Sünenü'l-Kübrâ*. thk. Muhammed Abdulkadir Ata. 11 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 3. Basım, 2003.
- Binti Mahmut, İzdihar. *Ahkâmü't-tecmîlü'n-nisa fi's-şeriatü'l-İslamiyye*. Riyad: Dâru'l-fazie, 2002.
- Bozkurt, Nebi. "Sünnet". *İslam'da İnanç, İbadet ve Günlük Yaşayış Ansiklopedisi*. ed. İbrahim Kafi Dönmez. 4/1842-1843. İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2006.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-. *Edebü'l-Müfred*. thk. Muhammed İlyâs el-Bâreh Bengevî. Şam: Dâr İbn Kesir, 3. Basım, 2011.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu'fî. *el-Câmî'u's-Şahîh*. Dımaşk: Dâru İbnu Kesîr, 2002.
- Buhûtî, Mansûr b. Yûnus b. İdris el-. *Keşşâfü'l-knâ' an metni'l-İknâ'*. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1402.
- Canan, İbrahim. *H. Peygamber'in Sünnetinde Terbiye*. İstanbul: Tuğra Neşriyat, ts.
- Cevherî, Ebû Nasr İsmâîl İbn Hammâd el-. *es-Sihâh*. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, ts.
- Cürcânî, Ebû'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Alî es-Seyyid eş-Şerîf el-. *et-Ta'rifât*. thk. Muhammed Siddik Minşâvî. Mısır: Dâru'l-Fadila, ts.
- Çakan, İsmail Lütfi. *Anahatlarıyla Hadis*. İstanbul: Ensâr Neşriyat, 14. Basım, 2016.
- Dârimî, Ebû Muhammed Abdullah b. Abdurrahmân b. el-Fazl ed-. *es-Sünen*. 2 Cilt. Beyrut: El-Mektebetü'l-Asriyye, 2010.
- Ebû Avâne, Ya'kûb b. İshâk b. İbrâhîm el-İsferâyînî. *Müsnedü Ebî 'Avâne*. thk. Muhammed Hüseyin Arif ed-Dimeşkî. 5 Cilt. Beyrut: Dâru'l-marife, 1998.

- Ebû Dâvûd, Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî. *es-Sünen*. thk. Heysem b. Nizâr Temîm. Beyrut: Dâru'l-Erkâm, 1999.
- Ebû Ya'lâ el-Mevsilî, Ahmed b. Alî b. Müsennâ et-Temîmî. *el-Müsned*. thk. Hüseyin Selim Esed. 16 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Me'mun li't-Turâs, 2. Basım, 1410.
- Ebüsüüd Efendi, Muhammed b. Muhammed el-İmâdî. *İrşâdü'l-âqlî's-selîm ilâ mezâya'l-Kitâbi'l-Kerîm*. 9 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, ts.
- Elbânî, Muhammed Nâsirüddîn el-. *Tamâmu'l-minne fi't-ta'likî 'alâ Fikhi's-sünne*. Riyad: Dâru'r-Râye, 1409.
- Fahreddin er-Râzî, Ebû Abdillâh Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin. *Mefâtîhu'l-ğayb (et-Tefsîrû'l-kebîr)*. 32 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1981.
- Günenç, Halil. *Günümüz Meselelerine Fetvalar*. 3 Cilt. İstanbul: İlim Yayınları, 1992.
- Gürkan, Salime Leyla. "Sünnet". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (1.Baskı). 38/155-157. Ankara: TDV Yayınları, 2010.
- Hattâbî, Ebû Süleymân Hamd b. Muhammed b. İbrâhîm b. Hattâb. *Me'âlimü's-Sünen*. 4 Cilt. Halep: El-Matbaatü'l-İlmiyye, 1932.
- Hökelekli, Hayati. "Fitrat". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (1.Baskı). 13/47-48. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.
- Humeydî, Ebû Bekr Abdullah b. ez-Zübeyr b. İsâ el-Kureşî el-. *el-Müsned*. thk. Hüseyin Selim Esed. 2 Cilt. Dımaşk: Dâru's-Sakâ, 1996.
- Irâkî, Ebû'l-Fazl Zeynüddîn Abdürrahîm el-Hüseyin b. Abdurrahmân el-. *Mesele fi kassi's-şârib*. thk. Abdurrahim b. Mübârek Derviş. Beyrut: Dâru'l-Beşâir el-İslâmiyye, 1424.
- İbn Abdülber, Ebû Ömer Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed b. Abdilberr en-Nemerî. *et-Temhîd limâ fi'l-Muvaţţâ' mine'l-me'anî ve'l-esânîd*. thk. Said Ahmed Arab. 26 Cilt. Titvan-Fas: Vizâratü'l-evkâf ve'l-Şüûn el-İslâmiyye, 2. Basım, 1987.
- İbn Abdülber, Ebu Ömer Yusuf en-Nemeri. *el-Kâfi fi fikhi ehli'l-Medine el-Mâlikî*. thk. Muhammed Mûrîtanî. 2 Cilt. Riyad: Mektebetü'r-Riyâdi'l-Hadîse, 1400.
- İbn Abdilberr, Ebû Ömer Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed en-Nemerî. *el-İstizkârü'l-câmi' li-mezâhib fukahâ'i'l-emşâr ve 'ulemâ'i'l-aqtâr fimâ tezammenehü'l-Muvaţţâ' min me'âni'r-re'y ve'l-âsâr*. thk. Abdülmûtî Emin Kal'aci. 30 Cilt. Kahire: Dâru'l-Vaî, 1993.
- İbn Âbidîn, Muhammed Emîn b. Ömer b. Abdülazîz el-Hüseyinî ed-Dımaşkî. *Reddü'l-muhtâr 'ale'd-Dürri'l-muhtâr*. thk. Ahmed Abdülmevcud Adil - Ali Muhammed Muavvıd. 14 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1423.
- İbn Adî, Ebû Ahmed Abdullâh b. Adî b. Abdullah el-Cürcânî. *el-Kâmil fi du'afâ'i'r-ricâl*. 9 Cilt. Dâru'l-Fikr, 1404.
- İbn Ebû Hatim er-Râzî, Ebu Muhammed Abdurrahman b. Muhammed b. İdris. *el-Cerh ve't-tadil*. 9 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1371.
- İbn Ebû Şeybe, Ebu Bekr Abdullâh b. Muhammed İbrahim el-Absî. *el-Muşannef fi'l-ehâdis ve'l-âsâr*. thk. Ebû Muhammed b. Üsâme İbrahim. 15 Cilt. Kahire: el-Fârûk el-Hadisiyye li't-tab'atî ve'n-neşr, 1428.
- İbn Fâris, Ebû'l-Hüseyin Ahmed b. Fâris b. Zekeriyâ b. Muhammed er-Râzî. *Mu'cemü Me'âyisi'l-luğa*. 5 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1399.

- İbn Hacer el- Askalânî, Ebü'l Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed. *Hedyü's-Sârî Mukaddimetu Fethu'l-bârî bi şerhi Şahîhi'l-Buĥârî*. thk. Şuayb el-Arnâvut. 2 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1434.
- İbn Hacer el- Askalânî, Ebü'l Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed. *Tehzîbu't-Tehzîb*. thk. Âdil Ahmed Abdulmevcûd - Alî Muhammed Muavvîd. 7 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2004.
- İbn Hacer el-Askalânî, Ebü'l Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed. *Fethu'l-bârî bi şerhi Şahîhi'l-Buĥârî*. 24 Cilt. Beyrut: er-Risale el-İlmiyye, 5. Basım, 2020.
- İbn Hibbân, Ebû Hâtîm Muhammed b. Hibbân b. Ahmed el-Büstî. *el-Müsnedü's-şahîh*. 9 Cilt. Beyrut: Dâru't-Ta'sil, 2014.
- İbn Hibbân, Ebû Hâtîm Muhammed b. Hibbân b. Ahmed el-Büstî. *es-Sikât*. thk. Muhammed Abdu'l-muid Han. 10 Cilt. Dâiretu'l-Meârif el-Osmanî, 1973.
- İbn Kayyim el-Cevziyye, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ebî Bekr b. Eyyûb ez-Zürâî ed-Dımaşkı. *Zâdü'l-me'âd fî hedyi hayri'l-ibâd*. çev. Heyet. 4 Cilt. İstanbul: İklim Yayınları, 1988.
- İbn Kudâme, Ebû Muhammed Muvaffakkuddîn Abdullâh b. Ahmed b. Muhammed. *el-Muġnî*. 15 Cilt. Riyad: Dâru'l-Âlemi'l-Kütüb, 3. Basım, 1997.
- İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd el-Kazvînî. *es-Sünen*. thk. Şuayb el-Arnâvut. 5 Cilt. Beyrut: Daru'r-Risâleti'l-Alemiyye, 2009.
- İbn Manzûr, Ebü'l-Fazl Cemalüddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Alî b. Ahmed el-Ensârî. *Lisânü'l-'Arab*. 15 Cilt. Beyrut: Dâru Sadr, 1990.
- İbn Nüceym, Zeynüddîn b. İbrâhîm b. Muhammed el-Mısrî. *el-Bahrü'r-râ'ik*. 9 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ma'ârif, 1997.
- İbn Teymiyye, Ebü'l-Abbâs Takiyyüddîn Ahmed b. Abdülhalîm b. Mecdiddîn. *Mecmû'u'l-fetâvâ*. thk. Abdurrahman b. Muhammed. 37 Cilt. Riyad: Dâru 'Âlemi'l-Kütüb, 1412.
- İbnü'l-Arabî, Ebû Bekr Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed el-Meâfirî. *'Ârizatü'l-ahvezî bi şerhi Sahîhi't-Tirmizî*. 13 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, ts.
- İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Ali b. Muhammed. *ed-Du'afâ ve'l-metrûkîn*. thk. Ebu'l-Fidâ Abdullah el-Kâdî. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1406.
- İbnü'l-Kayyim, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ebî Bekr. *Tuhfetü'l-mevdûd bi ahkâmi'l-mevlûd*. thk. Salâhuddîn Makbûl Ahmed. Kuveyt: Dâru İlfî'd-Düveliyye, 1416.
- İbnü'l-Münzir, Ebû Bekr Muhammed b. İbrâhîm el-Münzir en-Nîsâbûrî. *el-İşrâf 'alâ mezâhibi ehli'l-ilm*. thk. Ebû Hammâd Sâgîr el-Ensârî. 10 Cilt. Birleşik Arap Emirlikleri: Mektebete's-Sekâfiyye, 1425.
- Kadioġlu, Hakan Hadi vd. "Dinî ve Tıbbî Açından Sünnet". *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 0/25 (30 Haziran 2006), 1-16.
- Ķâdî İyâz, Ebü'l Fazl İyâz b. Mûsâ b. İyâz el-Yahsubî. *İkmâlü'l-Mu'lim bi-fevâ'id fî şerhi Şahîhi Müslim*. thk. Yahya İsmail. 9 Cilt. Mısır: Dâru'l-Vefâ, 1998.
- Karâfî, Ebu'l-Abbâs Ahmed b. İdrîs. *ez-Zahîre*. thk. Muhammed Haccî - Muhammed Ebû Hubze. 14 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1415.
- Karslızâde, Cemaleddin. *Me'debetü'l-hitân*. İstanbul, 1252.
- Kastallânî, Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed b. Ebî Bekr el-. *İrşâdü's-sârî li Şerhi Şahîhi'l-Buĥârî*. thk. Muhammed Abdülaziz el-Hâlidî. 15 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1996.

- Keskin, Mehmet. *Şafii Fıkhu*. 2 Cilt. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2.Baskı., 2016.
- Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekrb. Ferh el-. *el-Câmi’ li Aḥkâmi’l-Ḳur’ân*. 24 Cilt. Beyrut: Müessesetü’r-Risale, 2006.
- Mâlik b. Enes, Ebû Abdillâh Mâlik b. Enes b. Mâlik b. Ebî Âmir el-Asbahî el-Yemenî. *el-Muvaṭṭâ’*. thk. Muhammed Fuad Abdalbaki. Beyrut: Dâru İhyâi’t-Turâsi’l-Arabî, 1985.
- Ma’mer b. Râşid, Ebû Urve el-Basrî es-San’ânî. *el-Câmi’*. thk. Habibu’r-Rahmân el-Azâmî. 12 Cilt. Johannesburg: el-Mektebü’l-İslâmî, 2. Basım, 1403.
- Merdâvî, Ebü’l-Hasen Alî b. Süleymân. *el-İnsâf fi ma’rifeti’r-râciḥ mine’l-hilâf’alâ mezhebi’l-İmâmi’l-mübeccel Ahmed b. Hanbel*. thk. Muhammed Hâmid el-Fıkî. 12 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi’t-Turâsi’l-Arabî, 1419.
- Mevsîlî, Ebü’l-Fazl Mecdüddîn Abdullâh b. Mahmûd b. Mevdûd el-. *el-İhtiyâr li-ta’lîli’l-Muḥtâr*. 5 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi’l-Kütübi’l-Arabiyye, ts.
- Mevvâk, Ebu Abdillâh Muhammed b. Yusuf el-. *et-Tâc ve’l-iklîl li Muhtasari Halîl*. 6 Cilt. Beyrut: Dâru’l-Fikr, 1398.
- Mizzî, Ebü’l-Haccâc Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdurrahmân b. Yûsuf el-. *Tehzîbu’l-Kemâl fi esmâ’ir-ricâl*. 35 Cilt. Beyrut: Müessesetü’r-Risâle, 1980.
- Müslim, Ebü’l-Hüseyn b. Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî. *el-Câmi’u’s- Şaḥîḥ*. nşr. Muhammed Fuâd Abdülbâkî. 2 Cilt. Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1374-75/1955-56.
- Nesâî, Ebû Abdirrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî en-. *es-Sünen*. thk. Ahmed Şemseddin. Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 2013.
- Nevevî, Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî en-. *el-Mecmû’ şerḥu’l-Mühezzeb*. thk. Mahmud Matracî. 22 Cilt. Beyrut: Dâru’l-Fikr, 2010.
- Nevevî, Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî en-. *el-Minhâc fi şerḥi Şaḥîḥi Müslim b. el-Haccâc*. 18 Cilt. Şam: Dâru Takvâ, 2004.
- Nevevî, Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî en-. *Ravzatü’t-tâlibîn*. thk. ‘Âdil Ahmed ‘Abdülmecûd - Alî Muhammed Mu’avvaz. 8 Cilt. Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, ts.
- Râgıp el-İsfahânî, Ebül-Kâsım Hüseyin Muhammed b. el-Mufaddal. *el-Müfredât*. thk. Safvân Adnan Dâvudî. 1 Cilt. Şam: Dâru’l-Kalem, 4. Basım, 2009.
- Sâbûnî, Muhammed Ali es-. *Saffetu’t-Tefâsir*. 3 Cilt. Beyrut: Dâru’l-Kur’an el-Kerim, 4. Baskı., 1981.
- Serahsî, Ebû Bekr Şemsü’l-eimme Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed es-. *el-Mebsût*. thk. Mustafa Cevat Akşit. 30 Cilt. İstanbul: Gümüşev Yayınları, 2008.
- Seyyid Sâbık. *Fıkhu’s-sünne*. 4 Cilt. Kahire: Dâru’l-Feth li’l-İlâmi’l-’Arabi, 1418.
- Sübkî, Ebü’l-Hasen Takiyyüddîn Alî b. Abdilkâfi b. Alî b. Temmâm es-. *Fetâva’s-Sübkî*. thk. Muhammed Abdüsselam Şahin. 2 Cilt. Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 2015.
- Şevkânî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Alî b. Muhammed eş-. *es-Seylû’l-cerrâr el-mütedeffik ’alâ hadâiki’l-ezhâr*. thk. Mahmud İbrahim Zâyid,. 4 Cilt. Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, ts.
- Şirbînî, Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed el-Hâtib eş-. *es-Sirâcü’l-münîr fi’l-’âne ’alâ ma’rifeti ba’zi me’ânî kelâmi rabbine’l-ḥakîmi’l-ḥabîr*. 4 Cilt. Beyrut: Matbaatü Bûlâk el-emiriyeti, 1285.
- Taberânî, Ebü’l-Kâsım Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb et-. *el-Mu’cemü’l-evaṣṣ*. 10 Cilt. Kahire: Dâru’l-Haremeyn, 1995.

- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerir b. Yezîd el-Âmülî et-. *Câmi'u'l-beyân 'an te'vîli âyi'l-Ḳur'ân*. 7 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1994.
- Tahâvî, Ebû Câ'fer Ahmed b. Muhammed b. Selâme el-Ezdî. *Müşkilü'l-âsâr*. thk. Şuayb el-Arnavut. 16 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1994.
- Tayâlisî, Ebû Dâvûd Süleymân b. Dâvûd b. el-Cârûd et-. *el-Müsned*. thk. Muhammed Abdülmuhsin et-Türkî. 4 Cilt. Dâru Hicre, 1999.
- Tekin, Muhammed Ali. "Kur'ân ve Hadislerde Fitrat Kavramının Anlamı Üzerine". *Tasavvur / Tekirdağ İlahiyat Dergisi* 6/2 (09 Aralık 2020), 1442-1490. <https://doi.org/10.47424/tasavvur.807157>
- Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre et-. *el-Câmi'u's- Şâhih*. Beyrut: Dâru İbn Hazm, 2016.
- Ukaylî, Ebû Cafer Muhammed b. Amr b. Mûsâ el-. *ed-Ḍu'afâ'u'l-kebîr*. thk. Abdulmu'ti Emin Kalaci. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1984.
- Ulutürk, Veli. *Kur'an'da Yaratma Kavramı*. İstanbul: Bayrak Matbaacılık, 1987.
- Wensinck, Arent Jan. *el-Mu'cemü'l-Müfehres li-Elfâzi'l-Hadîsi'n-Nebevî*. 7 Cilt. Leiden: Brill, 1936.
- Yaşar, Ahmet. "Kaynaklara Göre Sünnet Olmak". *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 36/4 (25 Eylül 1987), 419-431. <https://doi.org/20.500.12397/4063>
- Yıldırım, Celâl. *Kaynaklarıyla Ahkâm Hadisleri*. 2 Cilt. Konya: Uysal Kitabevi, 1986.
- Zebîdî, Ebû'l-Feyz Muhammed el-Murtazâ b. Muhammed el-Hüseynî ez-. *Tâcü'l-'arûs min cevâhiri'l-Ḳâmûs*. 40 Cilt. Kuveyt: Matbaatü'l-Kuveyt, 2. Basım, ts.
- Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed Osman ez-. *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ'*. thk. Şuayb el-Arnavut. 29 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1402.
- Zemahşerî, Ebû'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî ez-. *el-Keşşâf*. 6 Cilt. Riyad: Mektebetü 'Abiken, 1998.
- Zuhayli, Vehbe. *el-veciz fi'l-fikhi'l-İslâmî*. Şam: Dâru'l-Fikr, 2008.